

ביאור האגדה. חיבור זה שרד בכת"י,⁵⁵ ושם בתחילת הקונטרס מפרש ר' שמואל את אופי ומהות החיבור, וז"ל: 'אמר שמואל בכה"ר יצחק זלה"ה, אחרי ראיתי אגדות תלמוד הירושלמי ומדרשי הרבות על התורה ועל חמש מגילות ומדרש תלים ומדרש שמואל אשר יש בתוכן כמה אגדות הובאו בב' או ג' מקומות מהנזכ' בשני רב או מעט, ומה שסתום במקום אחד נגלה ממקום אחר, ראיתי להציב ציונים להורות על מקומות כל האגדות בכל מקום שהם על סדר המדרשות הנזכר. ולא יצטרך לציין על כלן כל' ⁵⁶ אחד מהם, רק במקומה הא' אציין על כל מקומות האגדה ההיא, ובשאר מקומותיה אציין על מקומה הראשון ומשם יקח המעיין ללמוד על כל המקומות. וקראתי שם קונדרים זה יפה לבדיקה שעל ידו יבדקו כל חלופי נסחאות האגדות'.

נראה שכתב חיבורו זה אחרי שהתחיל לכתוב חיבורו על המדרש רבה ⁵⁷ כשמצא שאגדה סתומה במקום אחד מתפרשת במקום שני, ומשום כך חיבר מפתח זה כדי שיהיה לו לעזר בביאור האגדות. מכיון שחיבור זה חסר בסופו ושרד ממנו רק החלקים על התורה, חמש מגילות, מדרש שוחר טוב, אגדת שמואל ועמוד ראשון ממדרש משלי, לא נדע מה היה היקף החיבור, אבל כנראה שהחיבור הקיף דברים נוספים חוץ מהמדרש. לך נא ראה מה שכתב בשו"ת פני משה לר' משה בנבנשת ⁵⁸ ח"ג סימן נ"ו: 'ראיתי לחפש חפוש מחפוש אחר זכות העניה סוערה חנה הנזכ' להצילה מכבלי עיגונא, ומצאתי לה מנוח, והנה הרב הגדל מהרר"ש יפה ז"ל במפתחותיו הנקרא' בשם יפה לבדיקה כתב שהרמב"ם ז"ל בתשובה הנזכ' חולק על הנמוקי יוסף ז"ל'. והנה אכן ספר יפה לבדיקה הוא ספר מפתחות, אבל כמו שראינו עניינו מפתחות על המדרש ולא ברור כלל איך נכנס לספר זה שאלה בענין עיגונא דאיתתא. ואולי בסוף הספר הביא רבינו מראה מקומות נפרדים לכל מיני שאלות, וצ"ע.⁵⁹

למעשה, חיבור יפה לבדיקה שימש לא רק כמפתח אלא גם קבע את מבנה הפירוש של ספרי רבינו. וזה משום שבכל מקום שנמצאת אגדה שפירשה רבינו כבר במקום אחד, הוא פשוט העתיק אותו הפירוש שוב, וכך מצאנו אותו פירוש מילה במילה שוב ושוב בשנים או שלשה מקומות.⁶⁰ ולא רק בספרי המדרש חזר על אותו הפירוש, אלא הדברים נמצאים שוב מילה במילה גם בספרי הדרוש של רבינו ⁶¹ ובעוד ספרים, וכמו שהראנו למעלה בדברינו על חידושי רבינו. אמנם יש מדרשים שלא ציין להם ביפה לבדיקה ועדיין העתיק מאחד לשני.⁶²

בהקדמתו לספר יפה ענף בתחילת פירושו לשיר השירים רבה מסר רבינו סדר כתיבת חיבוריו וגם שיטת עבודתו וכמו שתיארנו, וז"ל: 'אמר הצעיר שמואל בכה"ר יצחק יפה זלה"ה, אחרי רואי כי הפלה ה' חסדו לי ויחזק בידי להשלים פירוש מדרש הרבות על התורה אשר קראתי בשם יפה תואר, ואחריו פירוש אגדות גמר' דבני מערבא אשר קראתי בשם יפה מראה, ואחרי כן פירוש מדרש שמואל אשר קראתי בשם יפה נוף, נתתי אל לבי לפרש ג"כ מדרש חמש מגילות רבתי שהוא ג"כ שכן ומצרן למדרשות הנזכ' וקראתיו בשם יפה ענף, כי הוא כענף אחד ממדרש הרבות הנזכ', וכמה אגדות ממנו נזכרו בו. ואף שלא אצטרך לחדש עליהן פירוש, כי המעיין ימצא במדרש הנזכ', והיה די במה שאעיר ואגלה און המעיין ידע מקומם אים, הוזקתי להביא פירושם גם בזה, מפני שצריך לחדש בהן כמה דברים כפי קשורן עם הכתובים אשר במגלות אלו, ומפני כמה שנויין שבאו בלשונם פה מלשונם שם, וגם להקל על המעיין שלא יצטרך לחפש אחריהם שם'. פירוש הדברים, שבעצם לא היה צורך לכתוב פירוש על חמש מגילות רבה, מכיון שהכל כבר הופיע בפירושי המדרשים שקדמו להם,⁶³ אלא לג' סיבות כתב רבינו פירוש על מגילות אלו. א. כדי לפרש קשר הכתובים עם המדרש. ב. מפני שינויי הלשון המשנים הפשט. ג. כדי שלא להטריח המעיין לחפש את הפירוש בספרים שונים, אלא יהיה הכל מונח לפניו.⁶⁴

55 נמצא בספריית הבודליאן שבאוקספורד, סימנו, קטלוג נויבאואר 2264, מספרו במלכ"י 20545, וכפי הנראה מדובר באוטוגרף.

56 בכת"י: 'וכל' וז"ס.

57 התחיל ביפה תאר בעודו נער, כמו שנכתוב להלן, ויפה לבדיקה כתב אחרי שנת שי"ט היא השנה שאביו נפטר כמו שכתבנו למעלה פ"ה, כדחזינו מהא שהזכיר את אביו בברכת המתים.

58 בן ר' נסים בן הרופא ר' משה, והוא היה בן דודו של ר' חיים בנבנשת בן ר' ישראל בן הרופא ר' משה. ראה שו"ת שער יהושע, ירושלים תשמ"ב, מבוא ופתח דבר עמוד 11. ואפשר שמצא את מפתחות יפה לבדיקה אצל בן דודו ר' חיים, שכפי הנראה הגיעו לידו כמה ספרים מספרי רבינו וכמו שנפרט להלן לגבי ספר תקון סופרים והגהות הטור.

59 וראיתי שעמד על זה ר' יעקב חיים סופר, במאמרו, על ספרים וסופרים (ב), בתוך, מקבציאל ל"ו, ניסן תשס"ט, עמוד תקי"ט ואילך.

60 למשל, הפירוש לקהלת רבה ז' י"ב ס"א נמצא גם בויקרא רבה פכ"ה ס"א ובירושלמי סוטה פ"ז ס"ז. מיהו בדרך כלל הלשון בירושלמי שונה משאר ספריו, וכמו שנכתוב בדברינו על יפה מראה.

61 ראה לעיל הערה 23.

62 ראה קהלת רבה ט' ו' ס"א ביפ"ע ד"ה גם אהבתם שהיתה לע"א שהעתיק מהדברים שכתב ביפ"ת לבראשית רבה פכ"ח ס"ט ד"ה גם אהבתם שהיו אוהבים לע"ז, אבל לא ציין ביפה לבדיקה לבראשית רבה.

63 וזה מה שעשו מדפיסי יפה תאר על בראשית שהוסיפו בסוף הספר מפתח לשאר המדרשים כדי שיוכל הלומד למצוא פירושם בתוך פירוש היפה תאר, וכמו שכבר כתבנו לעיל פ"ד בדברינו על קיצור יפה תאר ויפה ענף.

64 אבל עיין פ"ח הערה 20.

כשהעתיק רבינו הפירוש ממקום למקום היה מתקן הלשון כדי שהדברים יתאימו למשכנם החדש. אבל לפעמים מצאנו שאריות לשון מהמקום שממנו העתיק רבינו,⁶⁵ ונטיעות זרים אלו נמצאים בין בלשון הד"ה⁶⁶ ובין בלשון הפירוש.⁶⁷ אם יצא לרבינו לפרש דברי המדרש כשלא היו לפניו הפירושים הקודמים שכתב על שאר המדרשים, היה מפנה את הלומד לעיין שם.⁶⁸ לפעמים מציין לפירוש שהוא עתיד לכתוב במדרש אחר, ולמעשה כשהגיע למקום ההוא במדרש לא כתבו,⁶⁹ או בהיפך שמציין לפירוש שכבר כתב והדברים לא נמצאים שם.⁷⁰ ומסתבר שבחיבורים ענקיים אלו, גם מוח גאוני כמו של רבינו, לפעמים יציין שלא לנכון.⁷¹

אחרי שמגלים דרך רבינו בכתיבת פירושו עומדים נפעמים לנוכח עומק חכמתו ויופי סידורו, איך שהשכיל פעם אחר פעם לאורך חיבור שלם לקחת דיבורים ממקורות שונים ולארגם זה בזה כדי לפרש דיבור אחד במקום אחר. ידיעת השיטה שנקט רבינו בכתיבת ספריו מועילה מאד לתקן את שיבושי הדפוס וטעויות סופר, כי אם טעה המעתיק כשהעתיק הפירוש במקום אחד, אפשר להשוות ללשון הפירוש הנמצא במקום אחר. מצד שני אם כבר במקור נמצא ט"ס הרי שאותו שיבוש נמצא בכל המקורות. למעשה, **ללא מלאכת השוואה זו, אי אפשר להוציא חיבור מחיבורי רבינו כראוי.**

מקודם הבאנו שרבינו מסר שסדר כתיבת חיבוריו הוא: יפה תואר, יפה מראה, יפה נוף ויפה ענף. למקרא דברים אלו ההנחה היא שרבינו חיבר חיבור אחד, סיימו ואח"כ התחיל בחיבור שני. אבל לא כך הם פני הדברים. מדרכו של ר' שמואל היה להגיה ולתקן חיבוריו שוב ושוב גם לאחר שסיים אותם,⁷² והוא מפנה כסדר מחיבור אחד לשני.⁷³ בנוסף, כשרבינו כותב שאחרי שסיים חיבור אחד, למשל יפה נוף, התחיל בחיבור אחר, למשל יפה ענף, אין הכוונה אלא שהתחיל הסידור הסופי של חיבור יפה ענף, אבל חלקים ממנו כבר היו קיימים זמן רב קודם לכן.⁷⁴ ונראה שבכל פעם שהיה מפרש מדרש הנמצא גם בויקרא רבה וגם בקהלת רבה למשל, היה מעתיק את הפירושים בשני המקומות,⁷⁵ כך שלמעשה כל החיבורים התקדמו ביחד וכל חיבור כשלעצמו לא נכתב דוקא על הסדר, ורק סיום כל חיבור הוא מה שנעשה כפי הסדר שנקב.

- 65 ר' ישראל צבי ברודא מהדיר ספר יפה נוף על מדרש שמואל תמה על חוסר הסדר שבדברי רבינו ראה שם פרשה ז' תחילת סימן ב' ואמצע סימן ה'. אבל נראה שחוסר הסדר שם הוא משום שהעתיק רבינו הפירוש ממקורות האחרים ושם נמצא המדרש בסדר שונה.
- 66 ראה א' ז' סימן א' ביפ"ע ד"ה מן העליונים שהד"ה הוא כלשון הבראשית רבה ולא כלשון מדרש קהלת, וכמו שהערתי בהערות שם אות ב'.
- 67 ראה ג' י"א סימן ז' ביפ"ע ד"ה שכן שלמה אומר בא"ד: 'שהוא בנה ונטע יותר מזולתו כמו שספר בספר קהלת', והיה לו לומר: 'כמו שספר כאן', אלא כל זה הוא העתקה מבראשית רבה ט' ט' ד"ה וכן שלמה, ותיבות אלו לא תיקן רבינו. וזה הטעם שלפעמים מפנה לביאורו במקום אחר אע"פ שכבר כתבו כאן בפירוש קהלת, והוא משום שלא זכר שכבר העתיק אל תוך יפה ענף גם הפירוש שהוא מפנה אליו, ראה ט' ז' ס"ב ד"ה דכתיב ובהערות שם אות ה'.
- 68 ראה ט' י"ח ס"ג ביפ"ע ד"ה ג' גליות שכתב: 'ועיין במה שכתבתי שם, כי עתה אין ספרי ביד'.
- 69 בשיר השירים רבה ב' י"ד ס"א ד"ה אשמור כותב רבינו, 'בקהלת רבתי (ח' ב' ס"א) איתיה ושם אפרשנו ב"ה, ושם אפרש ההפרש שבין הנסח' דהכא ובין הנסחא דהתם ובין הנסחא דויק"ר פל"ג (ס"ו)', אבל כשהגיע לקהלת לא פירש הפרשים אלו. ואולי רצה לכתוב הדברים במהדורה בתרא, ראה מה שכתבנו להלן פרק ח' בדבריו על יפה ענף על קהלת שרבינו היה בדעתו לכתוב מהדורה בתרא של הפירוש.
- 70 ראה א' א' ס"ד ד"ה ג' שמות, ובהערה ד' שם.
- 71 ועיין מה שנכתב על ההפניות שבשתי המהדורות של יפה תאר על בראשית רבה.
- 72 עיין ויקרא רבה פ"ו ס"ו ביפ"ת סוף ד"ה זריבתן שחזור בו ממה שפירש ביפה מראה שבידושלמי, וזאת על אף שפירוש יפה תאר סיים לפני ספר יפה מראה, וזה מוכיח שאחרי שסיימו רבינו חיבורו חזר שוב לתקנו ולהגיהו. מצד שני אפשר למצוא בחיבורו סימנים לכתיבה מתקופה קדומה יותר, למשל ביפה תאר בראשית רבה פרשה נ"א סימן ג' ד"ה וז' הוא ובית דינו גבי, כותב: 'ומה"ר שלמה נ' אלקבץ הלוי גר"ו, ור' שלמה אלקבץ נפטר בשנת של"ו כמו שכתב ביפה עינים ח"ב דף 254ב, וראה עוד ביפה תאר לשמות רבה פ"ג ס"ג ד"ה אתה מוצא שכותב: 'וממה"ר שמואל סבע ז"ל שמעתי', ולאחר מכן בפרשה י"ב ס"ו ד"ה כפרטתא כותב: 'ושמעתי למה"ר ש"ס גר"ו אומר'. הרי שאת הקטע המוקדם כתב לאחר פטירת רש"ס והקטע המאוחר כתבו בחי' רש"ס, ורש"ס נפטר לערך שנת ש"נ (ראה מאמרו של יוסף הקר, לעיל פ"ה הערה 64, עמוד 352 הערה 14). א"נ, שלאחר שכתב ב' הקטעים הנ"ל תיקן הקטע הראשון ולא השני.
- 73 דוגמא מובהקת לכך מצאנו ביפה עינים חלק א' שהוא מפנה שם כמה פעמים ליפה עינים ח"ב. ראה ביפה עינים חלק א' פרשת וישב דף כ"ה טור ד' שכתב: 'עם שכבר פירש כתובים אלו ביפה עינים חלק ב' פרשת ויגש לכונה אחרת', ובפרשת מקץ דף ל"א טור א' מפנה ליפה עינים ח"ב פרשת קדושים ובפרשת תצוה דף ס"ט טור ד' מפנה לפרשת פקודי במהדורה ב'.
- 74 ראה בראשית רבה פ"ג סימן ד' ביפ"ת בד"ה קשה היא ג"ש לכאורה, שכותב: 'זה"ל משמע במדרש קהלת (א' ז' ס"א) כו' כדפירשתי שם (בד"ה וחושרין)'. וכן ביפה תאר בראשית רבה פנ"ח סימן ב' לקראת סוף ד"ה וזרח השמש מזכיר ביאורו לקהלת. וכן בשמות רבה פמ"ו סימן ב' ד"ה תשעה כו' כתב: 'וטעם דרשת עת ללדת וכו' (קהלת ג' ב') בהכי כתבתי בבאורי לקהלת רבתי (ג' ב' ס"א ד"ה בשעה)'. וכן ביפה מראה סנהדרין פ"א סימן י"א ד"ה מפי חכם שכותב: 'ובמדרש קהלת לא גרסין גדול ונביא כו' ושם פירשתי'. דוגמאות אלו, ובפרט הדוגמא האחרונה מספר יפה מראה שנדפס לפני סיום כתיבת ספר יפה ענף, מוכיחים, שתוך כדי כתיבת חיבור אחד היה מסדר גם חיבוריו האחרים. יש עוד הרבה דוגמאות כיוצא באלו, וריבוי המקרים מוכיח שלא מדובר בהגהה הבאה אחרי כתיבת הספר, אלא מדובר בטקסט שהוא חלק מהכתיבה המקורית.
- 75 ומשום כך מרבה לציין בספרו יפה עינים לפירושו על המדרש, אפילו שאת ספר יפה עינים כתב תחילה כמו שכתבנו למעלה.

יש להעיר, שמדרך רבינו להוסיף שיר קצר, הודיה לשעבר ותפילה על העתיד, לאחר כל חלק מחיבוריו, היינו אחרי כל חומש שביפה תאר, אחרי כל מסכתא שבירושלמי ואחרי כל מגילה שביפה ענף.⁷⁶

יפה תאר

ספר יפה תאר הוא פירוש מקיף למדרש רבה שעל חמשה חומשי תורה והוא המפורסם ביותר מבין ספרי רבינו. רבינו שקד על חיבור זה יותר מעשרים שנה. התחיל בחיבור זה בנערותו,⁷⁷ בשנת שי"ט כבר לבש צורה,⁷⁸ וכתבתו הסתיימה באדריאנופול ביום ב' אדר שנת שמ"א.⁷⁹ חיבור זה הוא גדול מימדים, ובהשערה גסה החיבור בשלימותו על כל מדרש רבה שעל התורה כולל לערך שלש מליון תיבות.⁸⁰

בהקדמתו ליפה תאר מסביר רבינו מה הביאו לחבר ספר זה: 'סבותי את לבבי על כל מדרש אגדה אשר מצא ידי בבבלי ובירושלמי וזולתם, לרעות בגניהם וללקוט שושני מעמקיהם, ובבואי אצל מפתן שערי מדרש הרבות על התורה אשר הוא אבי כל מדרשי האגדות מצאתי הפתח סגור כי לא מצאתי בו פירוש, זולת מעט מזער ממלות הקשות אשר באו בספר הערוך'. וכן כתב בהקדמתו ליפה מראה: 'ספר יפה תאר יסדתיו אף עשיתיו לבאר ולפרש דברי מדרש רבה על חמשה חומשי תורה, כי סתומים וחתומים הם במענה לשונותיהם ובהבנת כונת עניניהם'. תוך כדי כתיבת החיבור נודע לרבינו שנדפס בויניציאה בשנת שכ"ז בראשית רבה עם פירוש קצר המיוחס לרש"י.⁸¹ ופירוש ר' אברהם ן' אשר הנקרא אבא.⁸² אבל חיבור זה לא מצא חן בעיני רבינו, וכמו שכתב בהקדמתו ליפ"ת: 'ואף כי בהיותי טורח ועושה במלאכתי יצא לעולם ספר הראשון מהרבות, והוא בראשית רבה עם פירוש קצר מיוחס לרש"י ז"ל ועם פירוש אחד מחכמי דורנו, לא נסוג אחור לבי. יען וביען פירוש המיוחס לרש"י קצר מאד במקום שאמרו להאריך. גם הפירוש השני אינו משביע לרעב, להיותו מקפץ ועולה בכמה אגדות ואינו מפרש בהן שום דבר. גם באותן שפירש ראיתי אמריו כי לא נעמו בעיני, ובכמה מקומות הניח לי מקום להתגדר בו. ועוד כי לפי הנשמע השיב אחור ימינו מלפרש דבר בשאר חומשי המדרש הנזכר'.⁸³

החזקת המוסר

וכך מתאר רבינו את עבודתו בהקדמתו שם: 'ומן היום ההוא ומעלה שמתי לחק, קבעתי עתים לשום לב להשכיל בפירוש דברי המדרש הנזכר ככל אשר יורוני מן השמים, ואכתוב בספר כל העולה בידי דבר יום ביומו. ולתפארת המלאכה תרתי בלבי וחזרתי על כל ספרי המחברים הקדמונים אשר הזכירו בדבריהם שום אחת מהאגדות להביא בתוך חבורי זכרון דבריהם בקצרה איש איש על שמו להיותם לאחדים ביד מי שירצה לעמוד על דבריהם כו'. ולא זה ידי מתחת עול המלאכה עד אשר רצה ה' את מעשי ותשלם כל המלאכה בידי מקץ כמה שנים אשר יגעתי בה'.

אמנם מפני גודל הספר לא הצליח רבינו להביאו לדפוס וזה מה שכתב בהקדמתו ליפה מראה: 'האמנם להיות המלאכה מרובה, והפועלים עצלים, והשכר המבוקש להם הרבה, ובעל הבית דחוק למעות, אין לאל ידי לעשות חקיקת ב' החבורים,⁸⁴ ולא אחד מיוחד בהם, כי רבה היא מלאכתו, ואמרת להדפיס לעת כזאת ספר הירושלמי, כי מצער הוא בערך אל הראשון'.

כיום נדפסו רוב פירושי של רבינו וכמו שנסקור בהמשך.

- 76 אחד משירים אלו תמצא להלן הערה 137.
- 77 ז"ל בהקדמתו ליפה מראה: 'באשר יגעתי מנעורי בספר זכרון לפני ה', לכפר על נפשי נפש נענה, הנקרא בשמי ספר יפה תאר, יסדתיו אף עשיתיו לבאר ולפרש דברי מדרש רבה על חמשה חומשי תורה'.
- 78 בהספדו על אביו שנמסר ביום שבת ה' תמוז שנת שי"ט (קע"י עמוד 447) כתב: 'אם תכלית האדם בבריאתו היה שיהיה קיים בגוף ונפש עובד אל"ם בעה"ז ואלו לא חטא לא היה מת, או אם תכליתו הפרד הנפש מהגוף אפילו לא חטא ולא היה עונש אדם הראשון רק המיתה הנחוצה. וזכרתי ב' הסברות וטענותיהן וחלופי חלופיהם, והסכמתי אל הדעת הא' כאשר הארכתני בביאורי למדרש בראשית רבה פ"ט. קיצור טענות אלו נמצא בבראשית רבה פ"ט ס"ז ד"ה מפני מה נגזרה, וכנראה שהאריכות מקומה במהדורה קמא של החיבור שאינה לפנינו, עיין בדברינו על יפה תאר שעל בראשית רבה.
- 79 קולופון שבכת"י לסוף ספר דברים, העתקנו אותו בשלימותו בדברינו על יפה תאר לבמדבר ודברים רבה.
- 80 ספר רגיל מגיע בדרך כלל לסביבות מאה ועשרים אלף תיבות.
- 81 על פירוש זה ראה מאמרו של יהודה טהעאדאר, מאמר על פירוש בראשית רבה, בתוך, תפארת ישראל כו', לכבוד כו' ישראל לוי, ברסלאו תרע"א, עמוד 132.
- 82 נקרא גם ספר אור השכל, עיין עליו לעיל פ"ד הערה 58.
- 83 מכאן סתירה למה שכתב ר' יעקב רייפמאן בספר אהל יששכר (לעיל פ"ד הערה 65) עמוד 3, שלפני בעל מתנת כהונה עמד פירוש ר' אברהם ב"ר אשר על כל המדרשים. וכן זה סותר נמי דברי ר' חיים מיכל, אור החיים מספר 75 שנמצא בכ"י רומי פירוש אב"א על שמות רבה.
- 84 יפה תאר ויפה מראה.

יפ"ת על בראשית רבה

אחרי שהדפיס רבינו את ספרו יפה מראה וכמו שנספר להלן, השתדל להדפיס את ספרו יפה תאר חלקים חלקים, תחילה על בראשית רבה. אבל אפילו רק חלק זה מדובר היה בספר גדול ביותר,⁸⁵ ורבינו התקשה מאוד להביאו לדפוס וכמו שכותב בהקדמתו ליפה תאר: 'ולמען השאיר אחרי זכרוני לטובה נכספה וגם כלתה נפשי לפתח פתוחי חותם הספר הזה בעט ברזל ועופרת. וזה כמה ימים הייתי מצטער על הדבר ולא יכולתי להפיק זממי, ואין לאל ידי להושיע, כי רב מאד מחנהו וההוצאה מרובה יתר מאד, וכל שכן בהצטרף אליו⁸⁶ זכר דברי המפרשים כי רבו כמו רבו. עד אשר העיר ה' את רוח שני האנשים אשר להם רוב הזכות לפני ה' לסייע בפדיוני בהדפסת ספר **יפה מראה** אשר נקבו שם בשמות,⁸⁷ ומאז הוחל לצאת טבעו בעולם שמחו לקראתו גוברין גברי חיל נדיבי עם הקדש אשר בארץ הלזו אשר ידעו את עניי ואת עמלי, ויאותו האנשים להלוות אותי בעמלי במסת נדבת ידם להוציא לאור ג"כ הדפסת הספר הזה. ויודע הדבר למתחיל במצות הדפסת הספר יפה מראה, הלא הוא החכם הנעלה כמה"ר משה בכ"ר אברהם המכונה פסח יזי"א, ויוסיף אמין לאמר הנה המעות הראשונות אשר היו מלוה אצלך⁸⁸ מעתה נתונים נתונים המה לך במתנה גמורה לעזר הדפסת ספר **יפה תואר**. ועוד הוסיף ידו להלוות לי 'אלפים לבנים אחרים לצורך המלאכה, לאמר, לא אצא חפשי מלהמנות גם בכלל נדיבי עמים נאספו להיות זוכים בהלוואת חן וחסד אשר פצו שפתיהם להלוות כדבר האמור. ועם שאני רואה כי כל זה לא שוה לי להדפסת מדרש כל חמשה חומשי תורה והלואי תספיק הלואת המתנדבים לעת כזאת להדפסת החומש הראשון כי רב הוא, ולפי המשוער צריך לחומש זה יותר מק' אלפים לבנים, אחור לא נסוגותי, בטחתי בשם ה' אשר בהשלמת החומש הזה ה' יתן אומר גם להדפסת כל חמשה הספרים'.

למעשה ראה רבינו שגם אחרי הלוואת ר' משה פסח ושאר המתנדבים עדיין לא יוכל להדפיס ספר יפה תאר על בראשית כפי התוכנית המקורית, ועל כן גמר בדעתו לקצר הספר במהדורה בתרא⁸⁹ כדי להוזיל הוצאות וכן רצה לבקש מאנשים נוספים שיתמכו בהוצאת הספר, וזה מה שכתב: 'ובסוף חומש הזה יעלה ויבא זכרון האנשים האלה שלמים המתנדבים בעם איש איש כפי אשר ידבנו לבו להיות מעיר לעזור בהדפסתו. וכדי להקל מעליהם מרובי ההוצאה שבת זממתי שלא להזכיר דברי המפרשים כאשר הם במכתב ידי זולת במקצת מקומות שיביא ההכרח להזכירם בקצרה לצורך הבנת הענין'. תוך כדי שרבינו קיצר ספרו, רשם לעצמו הוראות איך לקצר,⁹⁰ ולפעמים לא עלתה בידו לסדר הדברים כהוגן.⁹¹

כמו שכבר כתבנו למעלה רבינו מרבה להפנות מחיבור אחד לשני, אבל הרבה פעמים הוא מפנה דוקא למהדורה קמא של יפה תאר, ובמהדורה בתרא הדברים חסרים. פעם אחת מצאתי ביפה ענף לקהלת רבה שרבינו מפנה בפירוש לדבריו שבמהדורה קמא,⁹² אבל ישנם פעמים נוספות שביפ"ע מפנה לדבריו שביפה תאר על בראשית ולא נמצאו שם,⁹³ ואותו דבר מצאנו בספרים אחרים שחיבר,⁹⁴ וכנראה שדברים אלו נמצאים במהדורה קמא.

מכיון שהשמיט רבינו הדיון בדברי המפרשים שקדמוהו על דברי המדרש, על כן הניח את מראה מקומות דבריהם בגליון החיצוני וכמו שכתב בהקדמתו: 'ומ"מ כדי להועיל למעיינים אשר יבקשו דברי המפרשים הצבתי ציונים סביב לשון האגדה איפה הם רועים למצוא דברי חפץ בנקלה'. אח"כ מפרט רבינו עוד שתי תוספות שהניח בגליון: 'ולחיות דברי

85 תקמ"ד דפיס לספר. מאיר בניהו (תרביץ עמוד 427) כותב שספר זה הוא הספר העברי הכי גדול שנדפס אי פעם.

86 בנדפס: 'אלי', וט"ס.

87 דון שלמה נ' יעיש ור' משה בכ"ר אברהם פסח שעזרו לו להדפיס ספר יפה מראה כמו שכתב רבינו שם בהקדמתו.

88 ר' משה הלזו לרבינו עשר אלף לבנים כדי להדפיס היפה מראה כמו שכתוב בהקדמת הספר. לכן הוא מטבע טורקי הנקרא akçe. עשר אלף לבנים כפי משקל הכסף של היום שוה לערך \$3,500. אבל אין נראה שסכום זה משקף את ערכו האמיתי של הכסף. יותר נראה להשוות סכום זה למשכורת השנתית של רב מרביץ תורה משנת שע"ד שהגיע לסך "ב אלפים לבנים לשנה, ראה מאיר בניהו, מרביץ תורה, ירושלים תשי"ג, עמוד כ"ז. אפשר להניח אם כך שכשלושים שנה לפני זה בשנת שמי"ז אחרי לקיחה בחשבון את האינפלציה, המשכורת השנתית היתה עשר אלף לבנים. וא"כ סכום זה בכסף של ימינו שוה לכערך \$25,000.

89 נראה שהדברים שהשמיט לא הלכו לאיבוד, כי מצאו להם מנוח בדרשותיו הארוכות שבספר יפה עינים, שם הביא דעות כל המפרשים בכל ענין וענין, ראה מה שכתבנו לעיל הערה 20.

90 ראה ב"ר פפ"ד סימן י"ג ו"ד (כן הוא בדפוס ראשון, וכנראה שיש כאן טעות במספור הסימנים), ד"ה שלשה: 'ואני כבר כתבתי דעתי בכוונת רבותינו בזה לעיל פרשה ע"ה סימן ג'. במהדורה קמא כתבתי מה שראוי לכתוב בזה ואכתבוהו כאן במהדורה בתרא ב"ה ע"ש'.

91 ראה בראשית רבה פכ"ה ס"א סוד"ה חנוך, שכותב רבינו שלקמן פס"ב יאריך בזה. ובפס"ב ס"ה ד"ה יודע כותב, 'כבר פירשתי לה לעיל פכ"ה ובפנ"ג סימן י"ט (ד"ה אלא בשעתו)'. נראה שבמהדורה קמא פירש רבינו הדברים בפרשה ס"ב ובמהדורה בתרא השמיט הדברים, אבל לא זכר רבינו להשמיט את האזכור שבפכ"ה.

92 ג' ב' ס"ה ד"ה פתר קרייה כו' ועי"ל שהכוונה, עיי"ש הערה ה'.

93 עיין א' ד' ס"ה ד"ה מעמדת ושם הערה ב' (וטעות זו חוזרת על עצמה ביפה נוף שבהערה הבאה), ג' ט"ו א' ד"ה איפשר שלא הערה א', ג' י"ז ס"א ד"ה ולהראות ושם הערות ג' וד'.

94 ראה יפה נוף למדרש שמואל פ"ד ס"ב ד"ה והשמעתיו ומה שכתב שם המהדיר.

תורה עניים במקומם ועשירים במקום אחר זה לי כמה ימים חברתי קונדריס קראתיו **יפה לבדיקה** אשר הוא ציונים בכל אגדה ואגדה בכל מקום שתמצא האגדה היא גם כן במדרש הזה ובזולתו מהמדרשים אמר לי לבי להדפיס אצל לשון האגדות כל מקום אשר ימצאון בזולת המקום ההוא כו' ⁹⁵ ולא אצטרך לציין כל המקומות בכל אגדה ואגדה רק במקום הראשון מהאגדה ארשום בכתב כל המקומות אשר תמצא ובשאר המקומות רב לי בהראותי מקום הראשון ומשם יקח המעיין ידיעת כל'. וכתב עוד בהקדמתו, 'גם להועיל למעינים רשמתי ביאור כל מלה קשה כנגדה כדי שיבין אותה כל מבקש ביאורה בנקלה'. ⁹⁶ ג' תוספות אלו הם בגליון החיצוני, עם כותרת קטנה 'מ"מ המפרשים וביאור המלות'. ובגליון הפנימי הוסיף מראה מקום הפסוקים. ⁹⁷ ארבע תוספות אלו, היינו: באור המלות, מראה מקום מהפסוקים, מראה מקום לשאר המקורות שמופיע כל מדרש וכן מראה מקום המפרשים המבארים מדרש זה נמצאים גם ביפה תאר לשמות רבה וויקרא רבה. בשאר הספרים ובכתבי יד לפעמים אין תוספות בגליון כלל, ולפעמים ישנה תוספת אחת או שתיים. ⁹⁸

רבינו לקח הסכמות מרבני קושטא האוסרים להדפיס ספרו עשרים שנה אחרי הופעתו בדפוס אבל המתנדבים לא עמדו לימינו של רבינו, ⁹⁹ ורבינו נפטר לפני שהספר יצא לאור. בני רבינו מילאו את ידיו ¹⁰⁰ והדפיסו את הספר בתמיכת ר' יוסף פארדו שנדב שבע מאות פרחים מתוך האלף של עלות ההדפסה. ¹⁰¹ בשנת ש"ז ¹⁰² נתמנה החכם השלם דון תום ¹⁰³ יחיאל רבינו לסדר את הספר לדפוס והוא סידר עד סוף דף ש"ח אבל לא המשיך בזה מטעם לא ידוע. כעשר שנים לאחר מכן נתמנה במקומו ר' אברהם בן ר' שבתי צלח ¹⁰⁴ וסיים הדפסת הספר ביום ו' כ' לחדש אלול שנת שס"ו. המגיה בדפוס היה ר' יצחק גרשון. ¹⁰⁵ מחיר הספר נקבע לפי עלות ההוצאה וללא רווח, ומחירו היה שמנה ליט' שהם מאה לבנים מתוגרמה. ¹⁰⁶

בסוף הספר נמצא מפתחות לשאר מדרשים מן התורה ומן חמש מגילות, וכבר הזכרנו זה למעלה פ"ד בדברינו על קיצור יפה תאר.

בשנת תש"ן הדפיס ר' חנוך וגשל מהדורת צילום של כל ספרי רבינו, ואת בראשית רבה צילם ממהדורת פירדא שנת תנ"ב. בדפוס זה פתחו הרבה ר"ת והשלימו הקיצורים, אבל יש שלא קלעו אל המטרה, ועל כן במקום שיש קריאה מוקשה בדפוס זה צריך לבדוק הלשון בדפוס ראשון.

יפ"ת על שמות רבה

כבר תיארונו למעלה פ"ה בדברינו על ר' מנחם יפה גודל טרחתו להדפיס כרך זה. בשנת ת"ז נדפס בויניציאה ספר יפה תאר על שמות רבה בתר"נ עותקים. ¹⁰⁷ בגליון הספר נמצאות ארבעת ההוספות שפרטנו לעיל הנמצאות בגליון היפ"ת לב"ר, אם כי מראה מקומות למפרשים הקריבו בדלי דלות. בתחילת הספר הוסיף ר' מאיר חיים בן ר' אהרן

95 כתב החיד"א בשם הגדולים, מערכת ספרים, אות י' מספר נ"ג, 'יפה לבדיקה מהגאון מהר"ש יפה ז"ל מורה מקום על אגדות שבספריו, סדר הדורות (שמות הספרים אות י'), ואינו כן כי הוא מורה מקום על כל האגדות בערכין וראיתיו בכ"י. ופשוט שבעל סדר הדורות ראה להקדמת רבינו ליפה תאר ועל כן כתב מה שכתב.

96 עם תוספות רבות על באור מלות הזרות שבגליון מדרש דפוס וויניציאה שנת שכו"ו.

97 השוואת מראה המקומות אל דפוס ש"ה מראה שיש ביניהם שינויים רבים.

98 בהמשך הרשימה נפרט ההוספות שיש לכל ספר בגליון. ומ"מ מצטער אני שלא עלה בדעתי להוסיף יפה לבדיקה לקובץ מפרשים שבמהדורה זו, אף שכנראה רבינו עצמו לא הוסיפו.

99 את זה ידענו מכיון שרשימת המתנדבים לא נדפס. אכן רבינו הזכיר מקודם שקמו כמה מתנדבים לתמוך בו אבל כנראה שהם היו מתי מספר.

100 לשון השער: 'וחי אריכי יוסי מן שמיא לשלמים בניו אחריו התחזקו התאמצו להשלים המלאכה כי רב"ה היא על האדם'.

101 דברי המגיה בסוף הספר. ר' יוסף פארדו היה עשיר גדול, אוהב ספרים, מחבב תלמידי חכמים ומרבה בצדקה. במשך הזמן ירד מנכסיו ועבר לאמשטרדם שם כיהן כרבה הראשון של קהילה זו. ראה, מאיר בניהו, ר' יוסף פארדו - רבה הראשון של אמשטרדם בתוך, מחקרים על תולדות יהדות הולנד, כרך רביעי, ירושלים תשמ"ה, עמוד 1.

102 'בשנת ונש"א נס', כמו שכתוב בשער.

103 כך מופיע שמו בדברי ר' אברהם צלח בדבריו שבסוף הספר, וכן שוב בדברים שמעבר לדף שם, שכתבם כנראה ר' יצחק גרשון. מן הסתם הוא נכדו של ר' תם ¹⁰⁴ יחיאל מחבר ספר תומת ישרים שנדפס בויניציאה שנת שפ"ב. ראה מאמרו של יוסף הקר, *Continuity or Change*, בתוך, *Jewish Culture in Early Modern Europe*, Hebrew Union College Press 2014, עמוד 10.

104 ראה כל זה בדברי ר' אברהם צלח הנ"ל. על ר' אברהם ראה אור החיים לר' חיים מיכל מספר 231.

105 כן הוא בשער ובהערות המגיה בסוף המפתחות, והוא ר' יצחק בן מרדכי גרשון, ראה עליו, ר' יצחק ידלוב, ר' יצחק גרשון ור' יצחק טריוויס - שניים שהם שניים, בתוך קרית ספר נ"ט (תשמ"ד), עמוד 247. וראה עוד בענין זה מאמרו של אלימלך הורוביץ, על ר' יצחק בן גרשון טריוויס בויניציאה, קרית ספר שם, עמוד 252.

106 דברי ר' אברהם צלח בסוף הפירוש לבראשית רבה. כפי החשבון שבהערה 88 לעיל יוצא שהספר עלה לערך \$250 בכסף של ימינו.

107 הסכמת חכמי קושטא.

יצחקי מרבני קושטא,¹⁰⁸ הקדמה חרוזית. בסוף הספר הוסיף המגיה מפתחות על המקרא וספרי חז"ל, אבל לא נסדרו בשלימות.¹⁰⁹

יפ"ת על ויקרא רבה

לערך שנת ת"ז יצא ר' מנחם להדפיס את ספרי יפה תאר ויפה ענף, ומה שקרה לו בנסיעה זו ואיך שניצל מסכנת מות תיארנו למעלה פ"ה. רבני ושרי קושטא נתנו לו ארבע מאות שקל כסף למען הדפסת הספר, בני הגביר ר' דוד בן וילייסיד שילמו לצקת אותיות חדשות¹¹⁰ ובשנת ת"ח נדפס הספר בבית דפוסו של אברהם פראנקו. בגליון נמצאות ארבעת ההוספות כמות שהן בשמ"ר. בסוף הספר מונח הסכמתו ושירו¹¹¹ של ר' מאיר חיים יצחקי.

ספר זה נדפס שוב בזולצבאך שנת תמ"ח ובווילהרמרשדארף בשנת תע"ד. דפוס זה האחרון¹¹² הוא הנדפס בדפוס צילום על ידי ר' חנוך וגשל שהזכרנו מקודם והוא משובש ביותר ואין לסמוך עליו. בנוסף, החסירו ביאור המלות ומ"מ המדרשים והמפרשים,¹¹³ אבל השאירו את מ"מ הפסוקים.

יפ"ת על במדבר ודברים רבה

מדרש יפה תאר על במדבר ודברים רבה נמצא בכת"י.¹¹⁴ ספר במדבר רבה חסר רובו, ושרד ממנו רק פ"א וב' ומאמצע פר' י"ט עד פר' כ"ג. בגליון אין אף לא אחת מארבע ההוספות שמנינו לעיל בדברינו על יפה תאר לבראשית רבה. מדברים רבה נמצא רובו, ובגליון נמצא כל ד' ההוספות וכמות שהן בג' חומשים האחרים. בסוף הכתב יד כתוב: 'ברוך רחמנא דסייען מר"ש¹¹⁵ ועד כען, תהלה לאל עליון גומר עלי שזיכני להשלים פירוש המדרש הגדול הזה ביום ב' בעשור לחדש המהודר הוא חדש אדר משנת מש"א דבר ה' פה העיר אדריאנופול'. כתב היד היה שייך לר' מנחם יפה כמו שכתוב בעמוד א' של הכת"י: 'זה הספר שלי החלש ורפה מנחם ב[כ"ר] יצחק זלה"ה ובכמהור"ר שמואל יפה ז[לה"ה]'. מתחת לכיתוב הניח חתימתו.

בעוד שבשאר כתבי היד של המדרש רבינו מעתיק בתחילת כל סימן רק לשורה אחת או-שתים מלשון המדרש הרי שבדברים רבה העתיק רבינו את לשון המדרש בשלימותו. העתקה זו בודאי תעזור לנו להבין כיצד קבע רבינו נוסח המדרש. כתב יד זה לא נגה עליו אור הדפוס כלל, חוץ מסימן אחד מיפה תואר על דברים רבה שנדפס על ידי ר' טוביה כצמאן.¹¹⁶ אנו שוקדים להוציא לאור כתב יד זה בקרוב בע"ה.

108 הוא חתום שלישי בהסכמת רבני קושטא ליפה תאר שעל שמות רבה.
109 במקום אשר המפתחות יופיעו כפי סדר הפסוקים, הם מופיעים כפי סדרם ביפה תאר. זאת אומרת שקשה לחפש ביאור מאמר חז"ל לפי מקום חנותו מבלי לעבור על כל המפתחות מהחל עד כלה.
110 בהקדמתו ליפה תאר שעל ויקרא רבה כותב ר' מנחם: 'ואם ההלואה מנדיבי העם אשר יעיר ה' את רוחם תהיה מנה ראויה ורצויה להתכבד באופן שיוסיפו ויגדילו כח בגבורה שלי לסעדני שאוכל לעשות המלאכה הזאת מאותיות חדשות יהיו ביתר שאת מדפוס פראנקא'ה' (כוונתו ליפה תאר על בראשית שנדפס בוויניצ'אה). ובהקדמתו ליפה תאר על שמות רבה מוסיף פרטים על יציקת האותיות וז"ל שם: 'ואקום ואעשה את מלאכת המלך מלכו של עולם על ידי איש יודע בטיב הדפוס. ויהי כי החל האדם לעשות מעשהו כו' ולא הגיע לשליש ולרביע וארא והנה המלאכה נמבזה ונמס, אותיות פורחות באויר ואין להם על מה שישמוכו, והכתב מטושטש ולא יכול הראות לראות את הענין כו'. והיה זה בסבת התישן האותיות בשכבר היו מימים רבים, ולא עצרתי כח לעשות אותיות חדשות כי יחיד ועני אני כו'. ויער ה' את רוח האחים כו' בני הישיש גביר מאד נעלה כמהור"ר דוד בן וילייסיד זלה"ה המריקים מעליהם הזהב כו', הם הרהבנו ויחזיקו בידי בעט ברזל ועופרת לעשות אותיות'. עוד פרטים על אותיות חדשות אלו מצאנו בהתנצלות המדפיס אברהם פראנקו שבתחילת ספר לב שמח וז"ל: 'הן אמת כי בקצת הספרים אשר הובאו אל הדפוס מאז עד עתה באו בס אות או תיבה ושורה מטושטש עד שלא נכר רשומה. וזאת היתה נסבה למעוט האותיות ולחסרון החומר אשר אין חליפות למו כו' הנצרכים ליופי המלכה (צ"ל: המלאכה) התמימה, כי הרחיב ה' לנו רוחב לב שועי נדיבי רחבי ידים אחים אורחים ביראת ה' כו' כה"ר נסים נ"ע כו', כמה"ר מנחם ז"ל כו', כמה"ר יוסף כו', כמה"ר יצחק נר"ו כו', בני כו' הגביר כמה"ר דוד בן וילייסיד ז"ל, הם היו נסבה להחזיר עטרת הדפוס לישנה, להדרה ולרוממה, תנוח נפשו של החכם השלם כמה"ר מנחם ז"ל אשר לעשות הגדיל, והפריש והבדיל את הבדיל ואת העופרת לצוק בו את האותיות כו'. כי מהיום הזה ומעלה מעלה יתירה עשו באותות להיות מלכתנו (צ"ל: מלאכתנו) בתכלית השלמות'. ספר זה נדפס בקושטא בלונדון בשנת ת"ב, ולא אדע למה לא הניח המדפיס את ההתנצלות כבר ביפה תאר שעל ויקרא שהוא הנדפס ראשונה עם האותיות החדשות. ומכל מקום ארוחנא שספר מקור חיים לר' חיים הכהן מארס צובה שהופיע ללא שנת דפוס, לא נדפס בין השנים ת"ח לת"ב, כי אחרת ההתנצלות היתה צריכה לבוא כבר בספר זה, ראה אברהם יערי, הדפוס העברי בקושטא, ירושלים תשכ"ז, מספרים 251-254. ומה שלא באה ההתנצלות בספר שערי דמועה שנדפס בשנת ת"א, אפשר לומר מפני היותו ספר מעט הכמות, לא היה מן האפשר להוסיף עליו עוד עמוד של התנצלות, וצ"ע.

111 בסוף השיר כתוב: 'חפץ לשקול, אשכל כפר"ם, קח עשרים, גרה השקל'. ומשמע שמחירו היה עשרים כסף, אבל לא אדע באיזה מטבע הוא.

112 את הדפוס הקודם לא ראיתי.

113 כמו כן חסרה בו השורה האחרונה מהשיר שבסוף פירוש יפה תאר.

114 סימנו Cambridge - University Library Add. 1242, מספרו במלכ"י 17102.

115 = מ"ר ש'מואל יפה, כן נראה כוונתו.

116 ביאורי המדרש לשני גדולי הקדמונים מכ"י, בתוך, ישורון ט"ז, אלול תשס"ה, עמוד קי"ד.

יפה מראה

דפוס ויניציאה

הספר היחיד שהדפיס רבינו בחייו הוא ספר יפה מראה על אגדות הירושלמי. ספר זה סיימו בשנת שמ"ז,¹¹⁷ והדפיסו שלוש שנים לאחר מכן בשנת ש"נ כמו שכתוב בשער: 'ספר יפה מראה חבור קדוש ונורא חברו כו' כמוהר"ר שמואל יפה אשכנזי נר"ו אשר שם אהל לו בק"ק קושטנטנינה פירושם וחדושים על אגדות מירושלמי כו' והוגה בעיון רב על יד החכם השלם כמוהר"ר יוסף סאמיגה¹¹⁸ נר"ו כו' ותהי ראשית מלאכתו בחדש אלול שנת למען ספר שמי בכל הארץ כו' ויניציאה'.

כבר כתבנו שרבינו רצה להדפיס קודם את ספר יפה תאר בשלימותו, אבל מחמת גודל הספר גמר אומר להקדים ספרו על הירושלמי היותר קטן. רבינו קיווה שאחרי שיצא היפה מראה לאור, אנשים יתפעלו כל כך מהספר עד שהם יעמדו לימינו ויעזרו לו להדפיס גם את היפה תאר. וזה אכן מה שקרה כמו שהעתקנו למעלה מהקדמת רבינו לספר יפה תאר על בראשית.

מה שהניע את רבינו לפרש את אגדות הירושלמי כתוב בהקדמתו: 'ובכן שמע אלי"ם ויענני מהר קדשו, ויהי עמדי ויחזק בידי, לא עזב חסדו לגמור בעדי עד אשר אם עשיתי גמר מלאכתי בפירוש המדרש הנזכר עד תומו כו'. והיה כראותי כי אין כילות למעלה ורחמי שמים מרובים, מלאני לבי עוד לבקש תפלה ותחנונים מאלהי אבי היה עמדי, יוסיף שנית ידו להיטיב עמי להפק זממי לפרש גם אגדות גמרא הירושלמית, בשגם הן שכונות ומצרניות לאגדות מדרש הרבות בכתבם ובלשונם, וחלק גדול מהם שקוע בתוך המדרש הנזכר. כי לא ראיתי בהן שום פירוש זולת דברי בעל עין יעקב ז"ל אשר לא זכר מהנה אחי מני אלף. וגם באותן שהביא לא שת לבו לירד לעומק הבנתן כפי הצורך. ולא עוד אלא שיש בהן כמה בלבולים דחסי ויתיר וחליף, כי לא נזדמן לידו ספר הירושלמי אלא קונדרים אחד מוטעה, כמו שכתב בהקדמתו.¹¹⁹ ואמרתי עת לעשות לה' להישיר התלמידים אשר כגילי בהבנת לשונם ועניניהם. וגם בזה לא בזה ולא שקץ ענות עני ויתן לי גם את זה ככל אשר שאלתי מעמו, ואקרא גם את שם החבור הזה בשמי **יפה מראה** להיות לי גם הוא ליזכות לנפשי כראשון. ולא עוד אלא שלהיות השם הזה שכן ומצרן לשם הראשון במקרא שכתוב בתורה (בראשית ל"ט ו'), כמו ששני הספרים האלה מצרנים זה לזה בדבר האמור כו'. ועם היות שלא הייתי צריך להביא בחיבור הזה פירוש בכל האגדות אשר הם שקועות במדרש הא' כנזכר, מאחר שעדין לא יצא טבעו בעולם הסכמתי להביא פירושם גם בספר הזה, שלא יהיו כדברי הספר החתום כו'. מצורף לזה כי בכמה מקומות נמצא חלוף בנסחת האגדה בין המדרש והגמרא הזאת בחסר ויתר והשתנות סדר החלוקות, ועל פיהן ישתנה הפירוש. ועם היות שכמה מהאגדות נאמרו בגמרא זו בחדא מסכתא¹²⁰ וחזרו ונשנו במסכתא אחרית, לא חשתי להביאן רק במקומה הראשון ככתבה וכלשונה, ובשאר המקומות זכרתי מעט מזער מתחלת האגדה והראיתי מקומה במסכתא הראשונה'. המאמרים של כל פרק ממוספרים באותיות א'-ב' כך שבקלות ניתן למצוא כל מאמר לפי פרק וסימן.¹²⁰

רבינו מודה לשר דון שלמה ה' יעיש נר"ו שנדב מממונו כדי להוציא הספר, וכן הוא מודה לחכם ירא אלהים כמוהר"ר משה בכ"ר אברהם פסח שהלווה עשרת אלפים כסף¹²¹ כדי שיוכל להדפיס הספר. ספר זה לא אמור היה להיות מודפס מיד עקב המעמסה בבית הדפוס, אבל מכיון שרבים בקשו שיצא לאור, על כן זרזו העבודה.¹²²

בסוף הספר הניח רבינו מפתח כמו שנמצא בסוף יפה תאר שעל בראשית רבה, בכדי שכל אחד יוכל למצוא פירוש רבינו לאותם אגדות הנמצאות גם בירושלמי. המפתחות מקיפים את מדרש רבה על התורה וחמש מגילות, מדרש תהילים, אגדת שמואל ומדרש משלי.

בשונה מכל שאר ספרי רבינו, אי אפשר להשוות הלשון שבפירוש הירושלמי לשאר הפירושים שעל המדרש או לדרשותיו, דאילו במדרשים דומים אין רבינו מפרש באותו לשון ממש. ונראה שהטעם הוא מפני שמתחילה לא חשב לחבר פירוש על אגדות הירושלמי, ואת ספרו זה כתב רק כשראה שאין בידו להדפיס את ספרו יפה תאר. ומכיון שלא היה יכול להאריך כי אז שוב לא היה עולה בידו להדפיס הספר, על כן כתב בקיצור, ושמר הכוונה ולא הלשון.

117 בקולופון שבסוף הספר כתוב: 'ותשלם כל המלאכה הזאת פה העיר הגדולה קושטנטנינה ביום השני בעשרים לחדש מנחם משנת ארצנו' תתן יבולה. בריך רחמנא דסייען. מריש ועד כען. הוא יהא בסעדן כו'. להצליח בידי לחבר ספרים אשר דעתי עליהם זה כמה שנים'.

118 מגדולי ויניציאה, ראה עליו תולדות גדולי ישראל וגאונים איטליה, טריעסט 1853, עמוד 136. על תאריך פטירתו ראה אברהם ברלינר, לחות אבנים חלק א', פרנקפורט תרמ"א, מספר 32.

119 ברם, גם לרבינו עצמו לא היה לו כתב יד של הירושלמי, ראה שאול ליברמן, משהו על מפרשים קדמונים לירושלמי, בתוך, מחקרים בתורת ארץ ישראל, ירושלים תשנ"א, עמוד 326.

120 גם העין יעקב בפירושו על הירושלמי ממוספר המאמרים, אך ביפה מראה פירש הרבה מאמרים שבעל עין יעקב לא פירשם, וכמו שכתב רבינו בהקדמתו.

121 היינו עשרת אלפים לבנים, כמו שכתב רבינו בהקדמתו ליפה תאר.

122 ראה מעבר לשער בדברי אשר פורניץ, הוא נאמן ביתו (היינו המנהל) של בית הדפוס של בראגדין, כמו שכתוב בשער.

הפירוש עצמו נדפס שוב בשלימותו, בחלקו או רק ליקוטים ממנו,¹²³ במהדורות רבות, וכאן נציין למהדורות שיש בהם מן החידוש.

דפוס ברלין

בשנת תפ"ה¹²⁴ נדפס יפה מראה פעם שנית בברלין עם הגהות ר' יחיאל מיכל בן ר' יהודה לייב ר"מ ואב"ד ברלין,¹²⁵ אשר נקראים בשם יופי מכלל. הגהות אלו מקורם בספרו של ר' יחיאל על הירושלמי בכללו.¹²⁶ בדפוס זה השמיטו לפעמים¹²⁷ את המאמרים הכפולים, אותם שרבינו מזכיר רק לכמה תיבות שבו כדי להפנות למקורו הראשון, ואז מיספרו את המאמרים מחדש. דבר זה גרם לשינויים במספרי המאמרים בין דפוס ויניציאה לדפוס זה.

דפוס אמשטרדם

בשנת תפ"ז נדפס יפה מראה פעם שלישית באמשטרדם. בדפוס זה הוסיפו חידושי הרב הגדול מהור"ר אברהם ז"ל ראש ב"ד דק"ק גלוגא בעל המחבר זרע אברהם, וגם ליקוט מספר כבוד חכמים¹²⁸ שליקט בנו של ר' אברהם. את סימני המאמרים השאירו כמות שהם בדפוס ויניציאה. דפוס ברלין ודפוס אמשטרדם התחילו שניהם להדפיס באותו זמן, ושניהם הוציאו חרמות האוסרים להדפיס את הספר שוב משך עשר שנים, וסיבת מחלוקתם והכרעת החכמים הלא הם כתובים בהקדמת שני החיבורים.¹²⁹

דפוס ווארשא

בשנת תרנ"ט נדפס יפה מראה שוב בווארשא על פי דפוס אמשטרדם ובתוספת פירוש קצר מלוקט מפירוש פני משה שעל הירושלמי ושאר פירושים. במהדורה זו הדפיסו רק את אגדות הירושלמי שעל סדר זרעים.

דפוס ירושלים

בשנת תש"ע נדפס בערד פירוש יפה מראה בתוספת פירוש בעל עין יעקב לאגדות הירושלמי כפי שנדפסו מכבר בסוף ספר עין יעקב. דפוס זה נדפס על פי דפוס ברלין, וממילא סימני המאמרים שבו אינם שווים תמיד עם דפוס ויניציאה.

יפה נוף על מדרש שמואל

אחר שסיים רבינו ביאורו לאגדות הירושלמי עבר לפרש את מדרש שמואל וקרא לביאורו בשם יפה נוף. ספר זה סיים רבינו בקושטא בט' לחדש אדר שנת שמ"ח.¹³⁰ ביאור זה נדפס לאחרונה מכת"י על ידי ר' ישראל צבי ברוידא, ירושלים תש"ס.¹³¹ ליד לשון המדרש הביא רבינו כל שאר המקורות שמופיע מדרש זה.¹³²

המהדיר קרא לספר זה בשם יפה נוף, אמנם בהסכמת חכמי קושטא לחיבור, וכן בהקדמת רבינו לפירוש, הוא קורא לו בשם ספר יפה ענף, ובשער הכת"י כתוב גם יפה ענף וגם יפה נוף. ונראה ברור ששם החיבור הוא יפה נוף וכמו שהוא בדברי רבינו, הבאנו הדברים למעלה כשעסקנו בספר יפה לבדיקה, אלא שנפל טעות בדברי רבינו ונכתב בטעות

123 יש לציין לחיבור יפה ענף על הירושלמי מאת ר' בצלאל בן ר' רפאל מודינא שסידר אגדות הירושלמי בסדר א'-ב', ועליהם הביא ליקוט מפירושי יפה מראה. לחיבור זה הסכמה מרבו ר' אברהם בן ר' שבתי מלוניקין משנת שצ"א, והוא עדיין בכת"י וסימנו, מוסקבה - ג'ניצבורג 423 ומספרו במלכ"י 47782.

124 תחילת הדפסתו ט' אייר תפ"ה כמו שכתוב בשער, וסוף הדפסתו ביום ג' ט' אדר ב' תפ"ו, כמבואר בקולפון בסוף הספר.

125 כלשון השער. נקרא גם ר' מיכל חסיד, תאריך פטירתו, י"א באדר תפ"ח, ראה עליו אליעזר לזר לאנדסהוטה, תולדות אנשי השם ופעולתם בעדת בערלין, חלק ראשון, בערלין תרמ"ד, עמוד 11, ויוסף מייזל, פנקס קהילת ברלין, ירושלים תשכ"ב, במפתח עמ' 515.

126 דברי ר' יחיאל מיכל בהקדמה שניה.

127 למשל בתחילת פרק י"א מסנהדרין.

128 לר' שמעון וולף מפינטשוב נדפס בהמבורג תס"ג.

129 לתולדות פרשה זו אפשר לעיין בהקדמות והסכמות של שתי המהדורות.

130 בכת"י כתב רבינו: 'שנת שמח"ה', אבל הוא לפרט גדול שהיא שנה פשוטה, דבפרט קטן שנת שג"ג היא מעוברת, והיה לרבינו להזכיר אם מדובר באדר א' או באדר ב'. מה עוד שאת ספרו יפה ענף סיים בי"ח אייר שג"ג, ואין מסתבר כלל שסיים רבינו פירוש חמש מגילות תוך חודשיים. לעומת זאת פירוש יפה מראה סיים ביום כ' אב שמ"ו, ולפי זה ששה חדשים לאחר מכן סיים פירוש יפה נוף ובעוד חמש שנים לאחר מכן סיים את ספרו יפה ענף, וזה יותר מסתבר.

131 לא אמנע מלהעיר שהרושם הכללי הוא שהספר לא הוגה כראוי, ויש טעם להזהיר שוב בהשוואה מדויקת לכל שאר ספרי רבינו וכמו שהערנו על זה למעלה בדברינו על ספר יפה לבדיקה. אציין פה רק השערה אחת. בראש הספר מביא הרב המהדיר שר"ת ה"ב יש לפתוח, הכוונה בזה. והנה בפרשה כ"ג ס"ב ד"ה שם טוב נופל על המת כתוב: 'וי"ל שהכי ביאורו', ונראה ברור שצ"ל: 'וי"ל שהכוונה בזה'.

132 בהקדמת המו"ל לא ידע מקור מראה מקומות אלו אם זה מרבינו או מאת מעתיק הכת"י, אבל נראה ברור שהם הם המראה מקומות שבספר יפה לבדיקה המופיעים גם כן בגליון ספר יפה תאר.

יפה ענף במקום יפה נוף,¹³³ ומשם נשתלשלה הטעות להסכמה ולשער הספר. חוץ מכל הנ"ל הרי פירוש יפה ענף הוא הפירוש על המגילות וכמו שיבוא.

יפה ענף

חיבור של רבינו על חמש מגילות רבה נקרא יפה ענף,¹³⁴ וסיימו ביום ל"ג בעומר שנת שנ"ג בקושטא כמו שכתב בקולפון ליפה ענף שעל קהלת רבה: 'ותשלם כל המלאכה, שמורה וערוכה, בשעת ברכה, בחד האל, נותן ליעף כח ואל, ביום ל"ג למספר בני ישראל, בשנת גם ה' יתן הטוב וארצנו תתן יבולה, פה קושטנטינה העיר הגדולה. אקרא לאל"ם עליון ומרומם על כל ברכה ותהלה, יתן שאלתי ובקשתי ויואל אלוה ויאבה, להאיר עיני בתורתו לילה ויומם לא יכבה, עד ימלא בידי כאשר בלבבי עשות ספרים הרבה'. את הקדמת רבינו לחיבורו יפה ענף כבר הבאנו לעיל בדברינו על ספר יפה לבדיקה, קחנו משם. בדפוסים אלו אין את ההוספות שבגליון פירוש יפה תאר.¹³⁵ סדר חמשת המגילות הוא: שיר השירים, רות, אסתר, איכה, קהלת,¹³⁶ כפי סדרן שבדפוס קושטא רע"ד.¹³⁷

יפ"ע על שיר השירים רבה

בשנת תנ"ד נדפס בויניציאה¹³⁸ דפוס ראשון של יפה ענף על שיר השירים רבה, כך מעיד ר' שמעון בן ר' יעקב.¹³⁹ נראה שר' שמעון שמע רק על תחילת ההדפסה בעת נסיעתו מארץ ישראל לאירופה, ולמעשה ספר זה לא הושלם בדפוס והגיע רק עד ג' ד' ס"ב,¹⁴⁰ והוא נמצא כיום רק בשני עותקים בעולם.¹⁴¹ גם מה שנשאר נראה שאינו העותק הסופי אלא העותק שהוכן להגיה בדפוס, כי הוא משובש ביותר, חסר עמוד השער וכן כמה עמודים באמצע.

באיזמיר שנת תצ"ט נדפס חלק זה שוב על ידי ר' חיים אבואלעפייא, והוא כנראה זה שהסב שמו מיפה ענף ליפה קול. חלק זה נדפס מכתב יד שהיה בידי חתנו ר' חיים בירב.¹⁴² נוסח המדרש בדפוס זה אינו כפי נוסח המדרש שהיה לפני רבינו.¹⁴³

יפה ענף על רות אסתר ואיכה רבה

בשנת תנ"ו נדפס בפרנקפורט דאדרה ספר יפה ענף על ג' מדרשים רות, אסתר ואיכה רבה על ידי ר' שמעון בן ר' יעקב שליח עיר הקדש צפת.¹⁴⁴ לספר הסכמות רבות מרבני הדור. כתב היד הגיע לידו כשהיה באיטליה,¹⁴⁵ וקם והדפיסו על סמך הבטחות מכמה מרבני אירופה שיקנו ממנו כמה ספרים כשהוא יופיע. לא הדפיס הפירוש על קהלת, כי לא היה לו מספיק כסף לזה. הספר נשלם בדפוס יום ה' י"ב אדר ב' תנ"ו.¹⁴⁶

133 וכן יש לדקדק מלשון ההקדמה: 'אקרא לאל"ם עליון יאזרני חיל להתחיל ולגמור פירוש מדרש שמואל אשר קראתי בשם יפה ענף להיותו סעיף מענפי המדרשות הנזכ' (מקודם הזכיר את פירושו יפה תאר ויפה מראה) ושדינן נופו בתר עיקרו, ולשון נופו בתר עקרו מורה ששם הפירוש היה יפה נוף ולא יפה ענף.

134 ראה הקדמת רבינו ליפה ענף, וראה גם יפה עינים פרשת כי תשא ע"ד טור ב': 'בביאורי למדרש חזית בספר יפה ענף'. וכן הוא בהקדמות נכדו ר' מנחם ליפה תאר על שמות רבה וזיקרא רבה ובהסכמת רבני קושטא לספר יפה תאר על בראשית רבה.

135 ברם ביפה ענף שעל שיר השירים דפוס וויניציאה שנת תנ"ד נמצא בגליון מ"מ הפסוקים.

136 את זה ידענו כפי השיר שבסוף כל מגילה, ולמשל בסוף יפה ענף לשיר השירים רבה שבכת"י (ראה להלן הערה 141) כתב: 'תרננה שפתי ונפשי אשר פדית, אודך לעולם כי עשית, כי אתה ה' עזרתני בפירוש מדרש חזית. ה' נחני בצדקתך באורח ישרות וזיוות וזהירות, להתחיל פירוש מדרש רות'. (ביפה קול שבדפוס שיר זה מגיע רק עד: 'חזית').

137 וכן הן בסדר הזה במפתחות של יפה מראה ויפה תאר על בראשית רבה. את דפוס קושטא תיארו לעיל בפ"ב.

138 דבר זה לא נמצא כתוב במפורש, אלא כן נראה לביבליוגרפים.

139 בסוף פירוש יפה ענף שנדפס בשנת תנ"ו כתב ר' שמעון בקולפון: 'כי מגלת שיר השירים הודפסה זה שנתים'.

140 נדפסו ממנו י"ג קונטרסים, כל קונטרס של שלשה גליונות, שהם ו' דפים וי"ב עמודים.

141 אחד בספריית הבודליאן באוקספורד סימנו, Steinschneider Catalogue Bodleiana nr. 3782. והשני שהוא שלם יותר (יש בו דפים ג' ד' החסרים בעותק הראשון, אבל דפים כ"ו, כ"ט, ע"ב, ע"ח, חסרים בשניהם) בספריית הסמינר בניו יורק, סימנו New York - Jewish Theological Seminary Rab. 1690. בעותק זה הושלם החסר מכתב יד ומספרו במל"י הוא 34219.

142 הקדמת ר' חיים אבואלעפייא ליפה קול.

143 ראה קהלת רבה א' א' סימן ב' ד"ה ר' סימון שכותב רבינו דבשיר השירים רבה (א' א' סימן י"א) גרסין: 'לסטט'. ותנה בדפוס יפה קול איתא: 'לבליוטוס', ועיין בפירוש יפה קול שם ד"ה ללסטט לא, אבל בדפוס תנ"ד כתב: 'ללסטט'. ולפ"ז נראה שלשון המדרש שבדפוס ראשון מתאים לנוסח המדרש שעמד לפני רבינו, אבל כמובן שקשה להוכיח על סמך מקרה אחד.

144 בשער הספר הוא מכונה: 'שלוחא דארעא קדישא דישאל', אבל בסוף הקדמתו ובחתימתו שבסוף הספר הוא חותם: 'שליח עיר הקדש צפת', ראה עליו, אברהם יערי, שלוחי ארץ ישראל, ירושלים תשנ"ז, עמודים 351, 418, ובמפתח עמוד 945.

145 דבריו בהקדמתו.

146 דבריו בסוף הקדמתו.

פירוש יפה ענף על מדרש איכה רבה יצא לאור שוב במהדורה מפוארת עם מראה מקומות וקצת הערות בברוקלין שנת תשס"ט.

יפה ענף על קהלת

הוא החיבור שאנו מדפיסים כאן, ונייחד עליו הדיבור בפרק ח'.

לשונות מהר"ם

רבינו כתב נימוקים על קצת לשונות מהר"ר אליה מזרחי ז"ל בפירושו על רש"י ז"ל. נדפס בסוף ספר יפה עינים ח"א דף קפ"ז ואילך.¹⁴⁷

תיקון סופרים, עיטור סופרים, סדר הגט

בשנת תקמ"ט נדפס בליוורנו 'ספר תיקון סופרים' והוא נוסח כל מיני שטרות כו' להרב הגדול כו' כמוהר"ר שמואל יפה זצוק"ל בעל יפה תואר ויפה מראה וכפי אשר נמצאו באמתחתא דמלכא כו' הרב החבי"ב¹⁴⁸ בעל כנסת הגדולה אשר קראו **עיטור סופרים** כנראה בספרו הנורא כנסת הגדולה¹⁴⁹ חושן המשפט סימן ר"ב אות י"ח בהגהות הרב בית יוסף ובסימן רמ"א בהגהת הטור אות ד'¹⁵⁰. בעמוד ב' של השער נמצא עוד מידע על מקורו של ספר זה: 'ויקרא שם הספר הזה כו' **תיקון סופרים**. זה ספר **תיקון סופרים** להרב המובהק בישראל כו' כמוהר"ר שמואל יפה זצוק"ל כתוב מכתיבת יד החכם השלם כו' כמה"ר יוסף יפה זצ"ל בן הרב המחבר כו'. העתקתי אותו אני הצעיר משה בכמה"ר יעקב עוזיאל זלה"ה כו' והיתה העתקתו פה איזמיר יע"א בשנת התל"ג¹⁵¹ ליצירה'.

בצירוף כל הנ"ל מצטיירת התמונה הבאה. ר' משה בן ר' יעקב עוזיאל¹⁵² העתיק בשנת תל"ג בבית ר' חיים בנבנשת¹⁵³ קובץ שטרות זה, הוא קרא לקובץ זה בשם **תיקון סופרים**, בעוד שר' חיים קרא לקובץ בשם **עיטור סופרים**. כנראה שרבינו לא נקב שם לחיבורו זה, ואף אם כן נקב שם, לא ידעו מהו.¹⁵⁴ חיבור זה הועתק מכתב יד ר' יוסף בנו של רבינו, וכנראה שר' יוסף העתיקו מכתב יד אביו.¹⁵⁵ ר' חיים הגיה חיבור זה,¹⁵⁶ וכעבור יותר ממאה שנה הופיע בליוורנו. נראה ששנים רבות היה הספר מוכן לדפוס, וזה מפני שמצאנו לר' מסעוד חי רוקח שנולד באיזמיר שהביא לשער הספר בספרו מעשה רוקח,¹⁵⁷ ור' מסעוד נפטר ביום י' אב תקכ"ח¹⁵⁸ יותר מעשרים שנה לפני שנדפס ספר זה.

147 העיר מאיר בניהו בתרביץ עמוד 451 שרבינו מרבה לדון ולהשתעשע בדברי הרא"ם.

148 ר' חיים בן ר' ישראל בנבנשת.

149 כמו כן הביא ספר זה החבי"ב בשו"ת בעי חיי חושן משפט חלק א' סימן קנ"ט ד"ה ואף אם.

150 כל זה מלשון השער.

151 סמוך לפטירתו של ר' חיים בנבנשת שנפטר יום ה' י"ט אלול תל"ג, ראה אודה ה' לר' דניאל גיראסי, ויניציאה תמ"א, דרוש חמישי, וכן הוא בשם הגדולים מערכת גדולים, אות ח' מספר י"ז בערכו. ומה שכתב מ. ד. גאון, יהודי המזרח בארץ ישראל ירושלים תרצ"ח, חלק ב' עמוד 164, שנפטר יום י"ז אלול הוא ט"ס וצ"ל י"ט, וכמו שכתב הוא עצמו בעמוד הקודם.

152 עליו ראה ספר תיקון סופרים לר' יצחק צבאח, ההדרה ומבוא רות למדן, תל אביב תשס"ט, עמוד 23.

153 מרבני איזמיר, ראה מאמרו של יעקב ברנאי, ר' חיים בנבנשתי ורבנות איזמיר בתקופתו, בתוך, ימי הסהר, אוניברסיטת תל-אביב תשנ"ו, עמוד 151. נראה שספרי רבינו הגיעו לידו עד לשנת ת"ג כשישב עדיין בקושטא, ראה ברנאי שם עמוד 151.

154 ועיין להלן מה שכתבנו על חיבור יפה קול.

155 עיין הערה 157 על תיקון סופרים מכתיבת יד רבינו.

156 כל מה שבסוגרים בדפוס הוא מהגהת ר' חיים בנבנשת וראה הערה הבאה.

157 בספר מעשה רוקח הלכות גירושין פי"א ה"י כתב: 'גם בספר תקון סופרים כתיבת יד מהרב שמואל יפה ז"ל שהיה בבית גזיו של הרב כנה"ג ז"ל והוזכר בדבריו בחו"מ סי' ר"ב אות י"ח בהגהת הב"י וסי' רמ"א בהגהת הטור אות ד' וקראו עיטור סופרים והגיה בו הרב (הוא בעל כנסת הגדולה כמו שמבאר אח"כ) מכתיבת ידו'. על אף שספר עיטור סופרים מוזכר בכנסת הגדולה פעמים רבות, הרי שהביא במעשה רוקח דוקא את אותם שני מקומות שנמצאים בשער הספר, וזה ראייה מוכחת שהעתיק הדברים מהשער. מה שאמר שספר תיקון סופרים הוא כתיבת יד רבינו, דבר זה צ"ע, שהרי ר' משה כתב שהוא העתיק מכתיבת יד ר' יוסף בנו של רבינו. אבל אין להסתפק אם היה קיים תיקון סופרים מכתיבת יד רבינו שהרי יש לנו עדות מפורשת על כך שכוה, ראה להלן.

158 ראה יהדות לוב, תל אביב תש"ך, עמוד 67.

ברם, מה שיחסו ספר זה לרבינו צריך לדייק בדבר. יסוד הספר הוא לר' משה אלמושנינו,¹⁵⁹ ורבינו העתיקו, הגיהו והוסיף עליו¹⁶⁰ ומשום כך יחסו הספר לרבינו. אין לשאול איך הגיע הספר מר' משה אלמושנינו שבשאלוניקי לרבינו בקושטא, כי אפשר שרבינו העתיקו כשביקר בשאלוניקי,¹⁶¹ א"נ ר' משה אלמושנינו הביאו איתו כשנסע לקושטא.¹⁶²

חלק מחיבור זה נקרא גם סדר הגט ראה שו"ת שדה יהושע לר' יהושע בנבנישתי אחיו של בעל כנסת הגדולה סוף חלק ב' בלוח השמות ע"ד הא"ב, שמביא כמה פעמים לסדר הגט למהר"ש יפה,¹⁶³ וכל הדברים שהביא נמצאים בספר תיקון סופרים שטר י"ד.

בשו"ת הלכות קטנות (ויניציאה תנ"ט), בקונטרס אחות קטנה לר' אברהם יצחקי,¹⁶⁴ כתב: 'נוסח הגט שהוא כלפי אבי הקטנה המתגרשת ובחמלת ה' עלי הובא לידי ע"י איש אמונים בר אוריין שהגיד לי שהעתיקו והדפיסו בעיר קוסטאנדינה מספרו של החכם השלם מוהר"ר שמואל יפה ז"ל שהעיד המעתיק ה"י שהיה כתוב מכתב יד החכם השלם הנזכר בספ' והוא העתיקו משם אות באות תיבה בתיבה וז"ל,¹⁶⁵ יומא חד איקלענא קמי מוהר"ר שמואל סבע נר"ו והוא עסיק בגיטא דארוסה קטנה בחיי אביה'. לשון זה מקורו בסימן פ"ב שבספר תיקון סופרים. ולפ"ז משמע שלפחות שטר זה נדפס בקוסטנדינה¹⁶⁶ בין השנים שנה"ה, זמן פטירתו של רבינו, עד לשנת ת' שהוא שנת פטירתו של ר' אברהם יצחקי.¹⁶⁷

בית דין יפה

כתב ר' מנחם בן ה'יצחק יפה בהקדמתו לספר יפה עינים: 'ומאתו יתברך אשאל עזר וסיוע כו' בשאר ספרי הרב זקני שאני רוצה להעתיק ה"ה ספר **בית דין יפה** כו' וספר **יפה קול**'. סתם ולא פירש מהו ספר בית דין יפה. ובקורא הדורות¹⁶⁸ כתב: 'ושמעתי אומרים שחבר עוד ספר משו"ת שלא נדפסו וקרא שם הספר **הוא ב"ד יפה**',¹⁶⁹ הביאו החיד"א בשם הגדולים מערכת גדולים אות ש' מספר ק"י. חיבור זה אבד, אבל תשובות רבינו נדפסו בספרי חכמי דורו,¹⁷⁰ ולאחרונה נדפסו מכת"י ב' תשובות נוספות,¹⁷¹ ועדיין נשארו עוד בכתב יד.¹⁷² שו"ת בית דין יפה היה בידיהם של כמה

159 לדיון נרחב בכל זה ראה למדן עמוד 31 ואילך. עיקר הראיה הוא שנמצא עוד כתב יד של חיבור זה ללא ההוספות של ר' שמואל יפה, וכנראה שכתב יד זה הועתק מהקובץ שממנו העתיק רבינו, ראה למדן שם עמוד 39.

160 ראה למשל סימן פ"ז בסוף הסימן כתוב: 'ולי שמואל נראה' הרי שעד כאן אינם מדברי רבינו. ונראה שמשטר פ' והלאה הן הוספות רבינו, וזה ממה שכתוב בהקדמה לפני שטר פ': 'גם יש מחלוקת בין הפוסקים אם האשה עושה שליח לקבל גטה מיד בעלה כו' וזה נסחו הראוי להיות. גם כי לא העתקתיהו משום ספר, וגם המחבר לא זכרו בהעתקתו. פירוש, שר' שמואל יפה אומר ששטר זה לא העתיק משום ספר, ומכלל לאו אתה שומע הן, וא"כ השטרות הקודמים כן העתיק מספר. ומוסיף שהמחבר, היינו המחבר שממנו העתיק השטרות הקודמים, לא הזכיר שטר זה בהעתקתו. ויש להעיר שבכת"י המוזיאון הבריטי Or. 10108 (מספרו במלכ"י 7470), יש עוד שני שטרות מיסודו של ר' שמואל יפה שלא נדפסו, ראה למדן עמוד 24.

161 על ביקורו של רבינו בשאלוניקי ראה בפרק הקודם.

162 על חייו ופועלו של ר' משה אלמושנינו ראה מאיר צבי בניה, משה אלמושנינו איש שלוניקי, אוניברסיטת תל אביב תשנ"ז, על נסיעתו לקושטא ראה שם 58.

163 עמוד שד"מ והלאה, בשמות אבשלום, בארונה, דולסה, חנין, מתתיה, סיטי, קאלי, שול, ששבנא ושאלוניקי.

164 הקונטרס מתחיל בדף נ"ז טור ד', ומסתיים בדף ס"א טור ד', ושם בטור ג' בא חתימת ר' אברהם יצחקי. הקטע המדובר הוא בדף נ"ט סוף טור ד'.

165 בתיקון סופרים סימן פ"ב הקדים כאן: 'אמר הכותב', והוא ר' שמואל יפה.

166 העיר על זה ראשונה יעקב ש. שפיגל במאמרו, עדויות על ספרי דפוס בלתי ידועים, בתוך, עלי ספר חוברת א', סיון תשל"ה, עמוד 166.

167 ראה למדן עמוד 27 הערה 77.

168 הנ"ל פ"ד הערה 77, עמוד ק"מ.

169 אבל בשפתי ישינים אות ב' מספר 54 כותב שהוא חיבור על דינין.

170 במאמר י"ן המשומר לר' נתן בן ר' ראובן דוד שפירא, ת"כ, יש תשובה חריפה ביותר מאת רבינו על איסור סתם יינם. יש להעיר, שתשובת רבינו מופיעה בין האחרונות מתשובות חכמי קושטא. עוד תשובות מרבינו נמצאות בשו"ת ר' יחיאל בסאן סימן קי"ט, שו"ת ראנ"ח ח"א סימן ג' ושו"ת מהריט"ץ הישנות סימן כו'.

171 יעקב ש. שפיגל, תשובת רבי שמואל יפה אשכנזי בענין מועד השמיטה, בתוך, מוריה שנה תשיעית, תמוז תש"מ, גליון ט"ו-י עמוד ב'. הנ"ל, תשובת רבי שמואל יפה אשכנזי בענין חרם דרבינו גרשום, בתוך, ספר זכרון ויטע אשל לשמם ולזכרם של כו' ר' אהרן דרייזין כו' ובנו בכורו ר' שמואל שלמה דרייזין, תש"נ, עמוד צ"ב.

172 כתב יד סינסינטי-היברו יונין קולג' 160 (מספרו במלכ"י 17141), דף קנ"ג ע"א ואילך תשובה ארוכה לר' שמואל יפה, אך היא קשה לקריאה.

חכמים והם מרבים להביא מתשובות רבינו, כמו המהרי"ט,¹⁷³ מהריט"ץ¹⁷⁴ ובעל בעי חיי.¹⁷⁵ חכמים אלו כיבדו ביותר הכרעת רבינו,¹⁷⁶ אפילו במקום שהשיגו עליו.¹⁷⁷

כתבי הקדש

מסג

את ספרו כתבי הקדש מזכיר רבינו כמה פעמים.¹⁷⁸ למשל ביפה עינים ח"א פרשת שמיני (צ"ב טור ד') כותב: 'ובספר כתבי הקדש סימן קכ"ט הוספתי לקח בפסוק זה (משלי א' ו') להבין משל ומליצה', וכן שוב שם (צ"ג טור א'): 'ובספ' כתבי הקדש סימן של"ד הארכתי בפסוק (משלי ו' כ') נצור בני מצות אביך, (שם א' ט') כי לוית חן הם לראשך'. כפי הנראה החיבור כלל סימנים על סדר פסוקי התנ"ך,¹⁷⁹ ואולי כלל רק פירוש כתובים שהם הנקראים כתבי הקדש בסתם.¹⁸⁰ ומה שהזכיר לפירושו על התנ"ך במקומות אחרים כגון ביפה עינים ח"ב פרשת ויקהל סימן ז',¹⁸¹ 'ועם שבנמוקי על ספר תילים בפ' לא כן הרשעים (תהלים א' ד')', אפשר שמדובר בחיבור זה.

הגהות הטור ובית יוסף שעל חשן משפט

על חיבור זה כתב ר' חיים בנבנשת בהקדמתו לכנסת הגדולה זו"ל: 'ופנית אני לכתוב בקצרה רמזי דיני המחודשין והתחלתי לחברם בקצור נמרץ מבלי הזכיר גופי דיני כמות שהם, זולת לכתוב בספר הטורים שלי במקום השייך הדין המחודש עיין בפוסק פלוני, ואף כי מלאכה זו כבר היתה בידינו מכמה גדולי הדור שלפנינו שבאו אחרי הרב ז"ל, ראש המדברים בזה הוא הרב הגדול מהר"ש יפה ז"ל'. בספרו כנסת הגדולה מרבה להביא מהגהות אלו, וכן הביאם בשו"ת בעי חיי.¹⁸² הגהות אלו רשם רבינו על גליון הטור חשן משפט שלו דפוס ויניציאה שי"ט, והן פותחות: 'אמר שמואל יפה', ראה בתמונה שבעמוד הבא. מספר מצומצם של הגהות אלו נדפסו בקובץ כרם שלמה שנה כ' קונטרס ב' (כסלו-טבת תשנ"ז) עמוד ט' ואילך.¹⁸³ כך זה נמצא כיום ברשותו של ידידי ר' בצלאל סטפנסקי נר"ו ומצפה לגואל.

קיצור עקידת יצחק

רבינו עשה **קיצור ספר עקידת יצחק**, כך כתב בעל שפתי ישנים אות ק' מספר 59,¹⁸⁴ ולא שמענו זכרו.¹⁸⁵

- 173 שו"ת מהרי"ט חלק ב', אבן העזר סימנים ג', ה', ל"ט, מ', מ"ג, שו"ת מהרי"ט החדשים סימן י"ג.
- 174 ראה שו"ת מהריט"ץ הישנות סימן נ"ג: 'זו היתה שאלה שנשאל החכם השלם כמה"ר שמואל יפה כו' והשיב החכם ז"ל, על ענין הפרש הכלים שיש בין ראובן ושמעון'. וראה שו"ת מהריט"ץ החדשות סימן רל"ט: 'גם חכם רשום ה"ה מהר"ש יפה דאיתי בפסק שסייע למהר"ש עטיאה'.
- 175 שו"ת בעי חיי, חושן משפט, חלק א' סימנים פ"ח, צ"ז: 'וכ"כ מהר"ש יפה ז"ל בתשובה כ"י הוזכרה בספר כנה"ג להרב א"א נר"ו חלק ח"מ סי' קנ"ג, צ"ח, צ"ט: 'ובתשובת כ"י למהר"ש יפה ז"ל והריב"ש ז"ל בסימן תקי"ז כמו שהובא כל זה בספר כנסת הגדולה חלק ח"מ סימן קנ"ג להרב א"א נר"ו, ק"ה, קנ"ג, קנ"ה, ר"ג, ר"ז, רי"ב'.
- 176 ראה שו"ת מהריט"ץ הישנות סימן מ': 'אמר המחבר, הרי אני הייתי כבן חמש ועשרים שנה כששלח לי החכם השלם כמה"ר שמואל יפה אחזה דעי בתשובת שאלה זו, ובחמלת ה' עלי יגעתי ומצאתי, טפחתי ורבייתי, והצגתי לפניו דבר דבור על אפניו בס"ד. וזו תשובתי אליו כו', אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים עם יפ"ה עינים בכף שניה, הלכה כדברי המכריע', וכבר הבאנו הדברים לעיל בפ"ה.
- 177 ראה שו"ת מהרשד"ם חושן משפט סימן תי"ט: 'ותמה אני מאד מחכם ירא ה' אינו ירא מנחש שרף לו שתי פיפות'.
- 178 ראה לפנינו ג' ט' סימן ו' ד"ה למלך שעשה.
- 179 אמנם ביפה עינים ח"א פרשת וישב (דף כ"ד טור ד') כותב: 'בספר כתבי הקדש ב"ר נ"ו, ולכאורה הכוונה לבראשית רבה פרשה נ"ו, אבל נראה שאין זה נכון, שאין מדרך רבינו לציין לפרשה במדרש מבלי האות פ' והו"ל לכתוב פנ"ו. ועל כן נראה שיש כאן ט"ס ולא נדע לפענחו אל נכון כל עוד שאין בידינו עוד פרטים על ספר כתבי הקדש'.
- 180 ראה שבת קט"ז ע"ב: 'מפני מה אמרו כתבי הקדש אין קורין בהן, והיינו כתובים דוקא. וכן בתפילת אב הרחמים אמרין: 'ככתוב בתורת משה איש האלהים כו' ועל ידי עבדיך הנביאים כתוב לאמר כו' ובכתבי הקדש נאמר'. וכן במפתחות הרמ"ז ליפה תאר שעל שמות רבה, הוא מכנה תורה, נביאים, כתובים, בשם אם למקרא, יסוד נביאים, כתבי הקדש.
- 181 הציון כפי המהדורה שאנו שוקדים להוציאו לאור.
- 182 שו"ת בעי חיי חושן משפט חלק א סימן נב ד"ה וכן מה, שם סימן נד ד"ה וכל זה כו', שם סימן נח ד"ה עוד כתב כו', שם סימן עה ד"ה והנראה בעיניו.
- 183 מידע נוסף על הגהות אלו תמצא בתרביץ עמוד 460, ואצל מאיר בניהו, ספר בית יוסף והמפנה שחולל בספרות ההלכה, בתוך אסופות ספר שלישי, ירושלים תשמ"ט, עמוד ק"כ.
- 184 ומשם לסדר הדורות שמות הספרים ערך עקדת יצחק.
- 185 כנראה שמידע זה נמצא באחד המקורות שמהם שאב בעל שפתי ישנים, ראה, מנחם מענדל זלאטקין, ראשית בכורי הביבליוגרפיה בספרות העברית, תל אביב תשי"ח, פרק ד' ואילך. ואולי אם נשכיל למצוא את המקור, נוכל לדעת יותר על החיבור.

יפה קול

למעלה בדברינו על ספר **בית דין יפה** הבאנו מדברי ר' מנחם בהקדמתו ליפה עינים שמזכיר לחיבור נוסף של רבינו בשם, **יפה קול**. אין נראה שכוונתו לפירוש רבינו על שיר השירים רבה, שהרי שם זה ניתן כנראה על ידי ר' חיים אבואלעפייא כמו שכתבנו למעלה, ולעת עתה לא נדע עוד פרטים על חיבור זה. אולי בהשערה ניתן לומר שחיבור זה הוא **תיקון סופרים הנ"ל**, והשם **יפה קול** הוא מליצה ע"פ לשון חז"ל: 'קולן של סופרים (פסחים מ"ב א')'.

הלכות גביית חוב מהיתומים קי

ומהחל ללד מנצחצח שדה שאוכה של דאחוקין
ועמידין אפטרופוס ליתומים לברור לסם חלק
כל שדה ו ומה ו ו חקקין ועמידין אפטרופוס
א היתה כל אנוסם אל גולה חקקין לסוכא גולה
הדי

וְרוּקָא שְׂצוּת בְּשֹׁמֵר שְׂכֵתָּהּ בְּלֵחָב יִדּוּ תַנּוּ מִנָּח לִפְלוּגוֹ וּכְיָר שְׂחָא
כֵּתֵּב יִדּוּ אַבְלֵא אִם שְׂצוּת בְּעֵדֵים אִין נִזְקֵקִין שְׂאִין מִקְבְּלִין עֲדוּת שְׂלֵא בְּפִי
בַּעַל דִּין וְקֵן כְּשֵׁלֵא בְּפִי דְמִי וְהִרְבֵּם וְכִרְוּ לִבְרַח מִתּוֹ דְּקָא
מִנְתָּ וְשִׂדְהָ מִתָּם מַעֲמִידֵי אִפְסוּרָא אַבְל מִנְתָּ וְשִׂדְהָ זִוּאִין מַעֲמִידִין
אִפְסוּרָא כּוּן שְׁפִירֵשׁ חֲמַנָּה הִרְדָּה שׁוּב אִין לַעֲרֵר וְאִדְּוֵי אִבִּי
הָרֵאשׁ וְכִרְוּ לִבְרַח כֵּתֵּב כְּכִבְרָא שְׂחָוֵתָּהּ שְׂלֵא לֵארוּנִי אִבִּי
הָרֵאשׁ וְכִרְוּ לִבְרַח שְׂחָלֵת יִירֵשׁ שְׁתֵּן נִכְסֵי מוֹרִישׁ לְקֵן וְיִצְא
שְׂמֵר חֹב עַל חֲמוּרֵשׁ מִי נִתְּנִין לְנִכְסֵי קֵן אוֹ לֵא אִם חֲשֵׁמֵר מְקוּיִם
יב מוֹרִישִׁין הִבְעַל חֹב לְנִכְסֵי וְאִם אִינוּ מְקוּיִם אִין מוֹרִישִׁין יב
יג מְקוּיִם שְׂלֵא בְּפִי בַּעַל דִּין קִרְקַע שְׂחָוֵת בְּחֻקֵּי חִירֵשׁ שְׂאִבּוּי הִיָּה
מִחוּק בָּהּ וְנִתְּבֵר בְּעֵדֵים שְׂחָוֵת נִזְלַח בִּירֻבָּא הִנְזִל לְחֻצִּיאָה
מִחוּרֵשׁ בִּירְדִּין נִזְקֵקִין לְחֻצִּיאָה מִדּוּ אִף עַל פִּי שְׂחָוֵת קֵן וְאִין
מַעֲמִידִין אִפְסוּרָא הִלֵּךְ בְּיָדֵי הַיָּדֵשׁ אִלוּי וְכֵל לִפְסוֹל הָעֵדִים
שֶׁל נִזְלַח דְּאִחוּקֵי סִדְרֵי בְּשִׁקְרָא לִבְרִיקוּן וְרוּקָא שְׂחָוֵתָּהּ הָעֲדוּת
בְּחִי חָאָב אוֹ שְׂחָוֵתָּהּ מְרִי מְקוּיִם שְׂחָוֵת שְׂלֵא מְרִי חָאָב וְאִבִּי
לֵא חֲחִיק בָּהּ שְׂלֵא שְׂחָוֵתָּהּ אִדְּוֵי חֲשֵׁמֵר אַבְל אִם לֵא נִתְקַבַּל
יג הָעֲדוּת בְּחִי חָאָב אִין מִקְבְּלִין אוֹתוֹ אִדְּוֵי כֵּךְ כֵּן דְּבִרְוִים אֲנוּרִים
שְׂחָוֵתָּהּ בְּחֻקֵּי קֵן בְּפִרְשִׁיָּתָּהּ אַבְל אִם לֵא חִיָּה בְּחֻקֵּי אִלֵּיָּהּ
שְׂחָוֵתָּהּ בְּעֵבְדוֹ וְרֵד לְהִיד שְׂחָוֵתָּהּ חֲבִירוֹ אוֹ שְׂחָוֵתָּהּ מִנְתָּ בְּמִלִּיתוֹ אִין
אֲנוּרִים נִתְּנִין עַד שֶׁנִּלֵּא לֵא אִם חֲשֵׁמֵר מִנְתָּ מִדּוּ וְלִכְשִׁנְדִּיל יִבִּיא
טו רֵאשִׁי וְחִירֵשׁ וְשִׂלֵּת וְכֵן אִם הִרְדָּה חָאָב בְּכֵתֵב יִדּוּ עַל מִטְלָתִין
שְׂכִידוֹ שְׂחָוֵתָּהּ מַעֲסָק שֶׁל לוֹ מִטְלָתוֹ אוֹ פִּקְדוֹ שְׂחָוֵתָּהּ בִּירֻבָּא מִטְלָתוֹ
פְּלוּגֵי מִצְוִיָּין כֵּן הִתְּנִים וְאִפְּלוֹס חֲקֵנִים וְכֵן

דריבוימוס וסרס המערד כעס כבאס מאכטן
 וס סקססוסא קוימא לן אין מקבלן ערד פלא
 כעס אז סטוס מורוס או סאכסס בחוקתו א פול
 כשער די סלסס כרבען דפליני עליס דסומס
 אס יוקלען ערס פלא כעס בעל דין : וס
 בו' סול דעס סרלס כעס רעיו כסוינוס
 פא נועלס מקוס וס דערקס אכס כעס פאס נוער
 קויס נאחי אכיו סול מ' סכסס סרס כסמק
 וסיונו מקלסס כעס א' כחי סרס אכיו
 תכידו וסיונו סול סרס קויס סין סול קבלת
 ספוסקס דסלסס כרס אפי דכ' סול אכ
 וס נוקקין ואון מעמידן אפטרופס דינו כרס
 אפטרופס וסכס סרס המערד דכיו כרס
 ד' כעס וסמאכא סרס סאיוס סול ל' ל' כ
 אלא כחלת סטעמט סוס טען ססיל טול
 סוס אפטרופס כלומר סין מאכדן דינו
 סלמו עין ספוסקס כלי חן : כעס
 אכיו סוס ערס ספוסקס סל מערער סל סאסס
 ס ססית סרס סל מערער ולא אכס אכיוס
 ד' כ' ולא מיסונכעטו סרסאיוס סול
 וקבלס ערס פלא כעס בעל דין וקסן סיו
 ד' דכ' סוס דריבוימוס וס' סול וסמל
 ון סטילס קוימא ווקבלס ערס פלא כעס
 וקן לס אס כ' כחלת סרס סאסס סלסס
 ר אכרס : א' סעיוס ספוסקס סרס
 ויין סרס פלא כעס בעל דין וססס וס
 וס סול וסמל סרס סול דכיו וס סוס

[illegible][illegible][illegible][illegible]

פרק ז תיאור פירוש

כללים בדברי רבינו

תוך כדי סידור כתב יד זה לדפוס נגלו כמה פרטים מאופי חיבורי רבינו שעל המדרש ואמרנו לסדרם פה בקיצור. אף על פי שרק עברנו על הדברים שביפה ענף על קהלת רבה, מן הסתם הדברים נכונים גם לשאר פירושיו שעל המדרש רבה.

עיקר כוונת רבינו כשפירש המדרש הוא לפרש הפשט אפילו אם הפשט הפשוט נראה תמוה למעיין,¹ והוא שולל הפירושים שנכתבו על דרך הדרש.² רק אחרי שפירש המדרש לפי הפשט יפרש לפעמים גם על דרך הדרש. מיהו כשברור אליו שאי אפשר לפרש המדרש בדרך הפשט יפרשהו מיד בדרך הדרש.³

על אף שמדרך רבינו לצעוד בפירושי באורח סלולה מכל מקום לפעמים מפלס לעצמו שבילים מחודשים בתכלית. למשל כשהוא דן באחד שמחמת אופיו אין הוא יכול לתפוס המיוצג, אלא הוא צריך לבחור אם לעבוד את הבורא בדרך שמחה או בדרך עצבות הוא כותב ב"פ"ע ז' ב' ס"א ד"ה למה שלב חכמים כו' ואחר שנתבאר: 'מבואר למוצאי דעת כי טוב לאחוז בקצה העצבות מבקצה השמחה', ודומה שדברים אלו הם חידוש עצום והם דברי המועטין. עוד דבר מחודש בדברי רבינו תמצא להלן לגבי ידיעת חכמת התורה לעומת ידיעת חכמת הטבע.

רבינו מניח כשהמדרש מביא מאמר בשם אמרו, יש לבעל המאמר שייכות למימרא,⁴ וראה בראשית רבה פ"ג סימן ז' ב"פ"ת ד"ה הוא שאמר.

מדרך רבינו להביא לשון הגמרא ורש"י כפי הגירסא שבעין יעקב.

אמנם בתחילה פירש דברי המדרש באריכות וכמו שכתבנו לעיל בדברינו על יפה תאר שעל בראשית רבה, אבל אח"כ חזר בו רבינו ונטה לפרש יותר בקיצור, וכמה פעמים מצאנו בפירושי שכותב, שאין להאריך.⁵

רבינו מניח שכל הכתובים קשורים אחד עם השני כסדר כתיבתם, ותמיד מחפש למוצא קשר הכתובים זה בזה, ולפ"ז מפרש כוונת המדרש.⁶

דרכו של רבינו לשאול מאי דהוה הוה,⁷ ורק אם לא מוצא ישוב אז מתרץ שנפקא מינה למסבר קראי.⁸

רבינו מעתיק מדברי קודמיו אבל ללא הזכרת שמם,⁹ ופעמים שכותב בסתמא יש אומרים.¹⁰ ואולי כאן הוא הפתח ליישב פליאת מדפיסי ווילנא מה שכתבו במדרש רבה בהקדמת המדפיסים שמעבר לדף השער:

- 1 ראה מה שכתב א' ז' ס"א ד"ה מן העליונים כו' ובעל העקידה: 'ולענן מה שאנו בו מאופן הויית הגשם ממים העליונים לא ראיתי בו דבר מספיק להסכים עם הפשט, ואיני רואה להוציא הדברים מפשוטן, ועם שהדבר קשה על הדעת'.
- 2 ראה מה שכתב ג' י"א ס"א בד"ה שהיה בונה עולמות: 'ואין צורך למ"ש בעל דרך אמונה כו' ובעל העקידה כו' כי זה רחוק מהפשט'.
- 3 ראה לשון המדרש ו' י' ס"א: 'בשעה שברא הקב"ה אדם הראשון טענו בו מלאכי השרת ובקשו לומר לפניו קדוש', וכתב רבינו שם ד"ה טענו בו: 'ועם שדרכי לתפוס תמיד עיקר הפשט, בזה אני מוכרח לצאת ממוחיצתי, דאין יתכן שהמלאכים כו' יטענו באדם כו' ואין ימירוהו במי שאינו גוף'.
- 4 ראה א' ג' ס"ב ב"פ"ע ד"ה והוא שדוד אומר: 'וטעם הזכרת שם דוד לפי דרכנו שלחיות לו שייכות בדבר מזכיר שמו'. וכן הוא ב"פ"ע א' י"א ס"א ד"ה ואמר שלמה אני ראיתי מכון ביניהם: 'וטעם הזכרת שם שלמה, לפי שדבריו יש בהן נגלה ונסתר'.
- 5 וראה מה שכתבנו לעיל פרק ו' הערה 20.
- 6 ראה למשל ב"פ"ע ט' י"ד ס"ג ד"ה עיר קטנה.
- 7 ראה למשל א' ט"ו ס"ב במדרש: 'משנתעוותו מימי כל בראשית מששת ימי בראשית עוד לא נתקנו, וכתב רבינו בד"ה שוב לא נתקנו: 'מאי נפקא מינה, מאי דהוה הוה'.
- 8 ראה ט' ז' ס"א ב"פ"ע ד"ה זו פרשת חלה קשה.
- 9 ראה במדרש א' ב' ס"ג: 'בשבת מאי אית לך למימר', ופירש באות אמת: 'בשבת, צ"ל עוד, לא נברא כלום'. ובמתנות כהונה פירש: 'מאי אית לך למימר, כלומר, הלא לא נברא בו כלום'. ובפיה ענף פירש: 'בשבת מאי אית לך למימר, הרי לא נברא בו כלום'.
- 10 ראה א' ח' ס"ד ב"פ"ע ד"ה עבד בן אפסונויות: 'י"מ שם אדם, וי"א רועה וזונות, והי"מ הוא בעל אות אמת והי"א הוא רנב"מ. וראה גם ט' ח' ס"ב ב"פ"ע ד"ה ושבתם: 'ומי שאמר דדריש ושבתם לשון ישיבה אין בו טעם', והוא בפירוש רנב"מ.

'מתנות כהונה השלם כו' נוספו בו כל ההשטטות שנשמטו ממנו בדפוסים רבים והצגנום בשני חצאי רבוע. ומדי דברנו בנוספות הנשמטות ממנו בדפוסים רבים לא נחדל מהגיד את אשר נפלות בעינינו כי רבות מהן לקוחות מספר יפה תואר אשר חי אחרי בעל מתנות כהונה כמבואר בהקדמת המלקט החדש ליפ"ת ובפרט בשמ"ר ראינו כי רוח אחת ולשון אחת לשניהן, ואולי נאמנו דברי האומרים כי ההוספות ההן הנה מהרב ר' נפתלי הירש במוהר"ר שמשון ז"ל מווינא והוא לקטן מהיפה תואר ויאספן אל המתנות כהונה. ונראה לפרש דבריהם כך, שלפני המגיהים שבדפוס וילנא עמד מדרש רבה דפוס פפד"א תנ"ב, שם נדפס מתנות כהונה בשלימותו ובגליון נמצא פירושו של ר' נפתלי הירש ב"ר שמשון. בנוסף עמד לפניו דפוס מאוחר של מתנ"כ שנדפס על פי דפוס פפד"א שנת תס"ה, ששם קיצרו הפירוש. והנה שמו לב שהרבה מההשטטות שנמצאו בשלימותם בדפוס תנ"ב וחסרות בדפוס תס"ה, נמצאות גם ביפה תאר. וזה פלא, שהרי בעל מתנות כהונה לא ראה לספר יפה תאר, וא"כ איך נמצאים דברי היפה תואר בתוך פירוש מתנ"כ. ועל כן הסיקו שבדפוס תנ"ב הוסיף ר' נפתלי הירץ לא רק את פירושו בגליון, אלא הוסיף גם בתוך דברי המתנות כהונה עצמו, והוספות אלו הם מדברי היפה תואר. ואף על פי שצדקו בזה שדברי ר' נפתלי נכנסו אל תוך המתנות כהונה וכמו שכתבנו לעיל פ"ד לגבי דפוס זה, אבל מה שלא לקחו בחשבון הוא שבעל יפה תאר העתיק מדברי המתנ"כ ללא הזכרת שמו, ומשום כך נמצאים פירושים דומים בשני המקורות.

כאן המקום להעיר בקצרה על תופעה שלא נדע לפרשה. כל הרגיל בכתבי הראשונים ובכתבי קדמוני האחרונים נוכח שהרבה פעמים מצאנו שאחד העתיק מדברי קודמיו מבלי להזכיר את שמו עליו, האריך לתעד תופעה זו ר' שמואל אשכנזי בבקיות נפלאה כדרכו.¹¹ והנה בימים קדמונים העתקות מעין אלו לא נחשבו לפגם, ויש ללמוד להעמיק למה דבר שלראשונים היה כהיתר גמור, לנו, שאנו כקוף בפני אדם לעומתם, נראה הדבר כחסרון בחוק המוסר. אין בידי תשובה לשאלה זו, אבל תוך כדי לימודי נתגלה לי מרגלית יפה בענין זה ואמרת אל לבי אל תמנע טוב מבעליו והצגתיו הנה.

תמן תנינן במכות ה' ע"ב: 'ההיא איתתא דאתאי סהדי ואישתקור, אייתי סהדי ואישתקור, אזלה אייתי סהדי אחרני דלא אישתקור. אמר ריש לקיש, הוחזקה זו. א"ל ר' אלעזר, אם היא הוחזקה, כל ישראל מי הוחזקו. זימנין הוו יתבי קמיה דרבי יוחנן, אתא כי האי מעשה לקמיהו, אמר ריש לקיש, הוחזקה זו. א"ל רבי יוחנן, אם הוחזקה זו, כל ישראל מי הוחזקו. הדר חזיה לרבי אלעזר בישות, אמר ליה, שמעת מילי מבר נפחא ולא אמרת לי משמיה'. ופירש"י: 'הדר חזיה לר' אלעזר בישות, החזיר ריש לקיש את פניו ונסתכל ברבי אלעזר בפנים זועפות שהבין ריש לקיש ששמע ר' אלעזר דבר זה מפי רבי יוחנן וכשאמרה לו לא אמרה בשמו'. לא פירש רש"י הכא מה רע בזה שלא אמרה בשמו, אבל פירש הדברים בכתובות כ"ה ע"ב דאשכחן כה"ג וז"ל שם: 'חזיה לרבי אלעזר בישות, החזיר פניו ונסתכל ברבי אלעזר בעין רעה, שהבין שמפי ר' יוחנן שמע לשון זה וכשאמר לשון זה לא אמרה בשם רבי יוחנן לפיכך לא קיבלה הימנו'. ובריטב"א בכתובות שם פירש הדברים יותר: 'שמעת מינה דבר נפחא ולא אמרת לי משמיה, פירוש, שאלו אמר לי משמיה הייתי מקבלו ולא הייתי טועה בדבר עכשיו'. מיהו ברבינו חננאל במכות שם פירש באופן אחר וז"ל: 'פירוש הדר חזיה ליה ר' אלעזר בישות, החזיר פניו ריש לקיש ונסתכל בר' אלעזר בן פדת תלמיד ר' יוחנן בפנים רעות. כלומר, תשמע השמועות מפי ר' יוחנן ואינך אומרן משמו. אילו הגדת לי כי ר' יוחנן אמר כך, לא הייתי שונה בפניו'. והיינו שר' אלעזר הכשיל את ריש לקיש לומר בפני ר' יוחנן רבו דעה הסותרת את דעתו. ונראה להכריע כפירוש רש"י מהא דאמרין בירושלמי דגיטין פ"ג ה"א: 'אמר רבי יוסי בי רבי בון לא דריש לקיש מתריס לקבל ר' יוחנן בגין דאתפלגי עלה, אלא בגין מפקין עובד מיניה'. ופירש בפני משה: 'דבשביל שהיה ריש לקיש פליג על ר' יוחנן לא היה מתריס לנגדו, אלא בשביל לברר הלכה ומוצא הדין היה מפלפל כנגדו'. הרי שהיה ריש לקיש מתווכח להדיא עם ר' יוחנן וחולק עליו כדי לשמוע ההלכה, וא"כ למה הקפיד הכא על ר' אלעזר. אלא ע"כ הטעם הוא כמו שפירש רש"י והריטב"א שר' אלעזר הכשילו שלא אמר לו שזה דעת ר' יוחנן ועל כן לא קבל דעה זו.

11 על שני דפוסים אלו ראה פ"ד בדברינו על קיצור יפ"ת.

12 אסופה, ארבעה מאמרים מאוצרות הר"ש אשכנזי שליט"א, ירושלים תשע"ד, הגוב מן הספר עמוד 13. מה שהביא סגוריה למנהג זה מדברי המרדכי בבא מציעא פרק ג' סימן רצ"ג שכתב: 'שאין לבאות מי שגונב דברי תורה ומעתיקן, לא דקדק בזה. כי במרדכי איירי במעתיק מכתב יד שהופקד אצלו, והוא מעתיק מהכתב יד ללא רשות, ועל זה אומר שאין לבאות מי שגונב דברי תורה, ולא איירי במרדכי במי שגונב דברי תורה לקרותן על שמו.

עוד יש לציין שרוב הדוגמאות שהביא ר"ש אשכנזי הן ממשכילים וחוקרים, שעבירות מעין אלו הן מהקטנות שלהן, ואי אפשר להקיש ממקרים אלו לתופעה שאנו מבקשים לדון עליה, איך שלימי ופארי היצירה הנקיים מכל מום ורעב, העתיקו דברי חבריהם ורבותיהם מבלי להזכיר שמם.

ובריטב"א במכות שם ביאר בדעת ר' אלעזר וז"ל: 'ומיהו ר"א דלא אדכר לר' יוחנן לומר דבר בשם אומר, אולי לא שמעה ממנו לזו עדיין, אף על פי שהוא רבו. או אולי לא חשש, שהכל יודעין שדבריו דברי ר' יוחנן רבו, כאותן שאמרו ביבמות (צ"ו ע"ב) על יהושע, הכל יודעין שהיא תורתו של משה'. והכי אמרינן ביבמות שם: 'אזל ר' אלעזר אמר לשמענתא בי מדרשא ולא אמרה משמיה דר' יוחנן. שמע רבי יוחנן, איקפד. עול לגביה רבי אמי ור' אסי, אמרו ליה כו'. עול לגביה ר' יעקב בר אידי, א"ל, כאשר צוה ה' את משה עבדו כן צוה משה את יהושע וכן עשה יהושע לא הסיר דבר מכל אשר צוה ה' את משה (יהושע י"א ט"ו), וכי על כל דבר שאמר יהושע היה אומר להם כך אמר לי משה. אלא יהושע יושב ודורש סתם, והכל יודעין שתורתו של משה היא, אף ר' אלעזר תלמידך יושב ודורש סתם, והכל יודעין כי שלך היא. אמר להם, מפני מה אי אתם יודעין לפייס כבן אידי חברינו. ורבי יוחנן מ"ט קפיד כולי האי כו'. דאמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי, כל ת"ח שאומרים דבר שמועה מפיו בעולם הזה, שפלתו דובבות בקבר'. פירוש הדברים, דמתחילה הקפיד ר' יוחנן, ור' אמי ור' אסי לא הצליחו לפייסו, ואח"כ בא רק יעקב בר אידי והצליח לפייסו, ועל כן העיר ר' יוחנן לר' אמי ור' אסי, למה הם אינם מצליחים לפייסו כמו בר אידי. אח"כ הגמרא מקשה, דמעיקרא למה קפיד ר' יוחנן כולי האי, ועל זה מתרצין משום שיש תועלת גדולה ביותר כשאומר התלמיד דבר שמועה מפיו מפני שפלתו דובבות בקבר. וצ"ל דמכיון דהכל יודעין דדברי ר' אלעזר הם דברי רבו, זה גורם לשפתי ר' יוחנן להיות דובבות בקבר, דאי לת"ה הדרה קושיא לדוכתא, למה נתפייס ר' יוחנן. ובמהרש"א ביבמות שם הקשה מאי טעמא לא אמרינן דר' יוחנן קפיד משום הא דתנינא (אבות ו' ו') כל האומר דבר בשום אומר מביא גאולה לעולם ע"י"ש. ועיין עוד מעשה זה בירושלמי ברכות פ"ב ה"א וכן הוא במדרש שמואל פרשה י"ט ס"ד, וראה תוספות יומא ד' ע"א ד"ה תניא ובכורות ל"א ע"ב.

ולפי דברי הריטב"א הנ"ל אפשר נמי לתרץ הא דאמרינן מנחות צ"ג ע"ב: '[ו]סמיכה] בשתי ידים, מנא הני מילי. אמר ריש לקיש, דאמר קרא (ויקרא ט"ז כ"א), וסמך אהרן את שתי ידיו, כתיב ידו וכתיב שתי, זה בנה אב, כל מקום שנאמר ידו הרי כאן שנים, עד שיפרט לך הכתוב אחת. אזל רבי אלעזר אמרה להא שמעתא בבי מדרשא ולא אמרה משמיה דריש לקיש. שמע ר"ל ואיקפד'. והא דהקפיד ריש לקיש נראה שהוא מטעם שהקפיד ר' יוחנן ביבמות, משום שרצה שיהיו שפלתו דובבות בקשר. ויש להקשות, דבשלמא בעלמא ר' אלעזר לא אמר דבריו משם ר' יוחנן משום דידעין שכל דבר שאומר אינו אלא משל ר' יוחנן, אבל למה לא אמר דברים אלו בשם ריש לקיש. ונראה ליישב דר' אלעזר לשיטתו שמכיון שריש לקיש היה תלמיד גמור של ר' יוחנן (לשון המהר"ק בשו"ת סימן קס"ט), אם כן, ס"ל לר' אלעזר שכל דבר שאומר ריש לקיש אינו אלא משל ר' יוחנן, וא"כ אין צריך להזכיר לריש לקיש כיון שמקור הדברים הוא מדר' יוחנן (ועיין בזה נזיר נ"ו ע"ב), ולר' יוחנן נמי אין צריך להזכיר שהרי בין כך כל דברי ר' אלעזר הם מר' יוחנן, וכמו שכבר כתבנו.

ולפי דברי הריטב"א האלו יש להקשות בהיפך, דמכיון דידעין דכל דבר שאמר ר' אלעזר לא אמרה אלא משמיה דרבו, א"כ למה הקפיד ריש לקיש אר' אלעזר בכתובות ובמכות שלא אמר הדברים משמו של ר' יוחנן ומשום כך לא קבלם, הרי מכיון דידע שכל דבריו הם בשם ר' יוחנן הו"ל לקבלם בכל אופן אפילו אם לא אמרם ר' אלעזר בשמו, ובדומה לזה העיר בערוך לנר במכות שם. וכן יש להקשות בסוגיין דמנחות, דמכיון דר' אלעזר ס"ל שריש לקיש אומר דבריו בשם ר' יוחנן, אז למה הקפיד עליו ריש לקיש, הרי ידוע שכל מה שאמר ר' אלעזר לא אמרה אלא משם ר' יוחנן.

ונראה ליישב על פי סוגיין דגמרא בבא בתרא קנ"ד ע"ב: 'שאל רבי שמעון בן לקיש את רבי יוחנן כו' והלא משמך אומר, יפה ערערו בני משפחה. אמר ליה, זו אלעזר אמרה, אני לא אמרתי דבר זה מעולם. ופירש בשיטמ"ק שם בפירוש השני: 'אמר ליה והלא משמך אומר יפה ערערו בני משפחה כו', ואהדר ליה רבי יוחנן אני לא אמרתי דבר זה מעולם אלא כו' זו אלעזר אמרה סתם משמיה דנפשיה, וכסבור השומע דמשמי אמרה מפני שהוא תלמיד, ואני לא אמרתי דבר זה מעולם. היינו שמתחילה חשב ריש לקיש שאכן כל דבר שאמר ר' אלעזר אינו אומר אלא משמו של ר' יוחנן ומשום כך כל דבר שאמר ר' אלעזר קבלו ריש לקיש כאילו ר' יוחנן אמרו, אבל אח"כ כשר' יוחנן גילה לו שיש פעמים שר' אלעזר אומר משמו ולא משם ר' יוחנן, ס"ל לריש לקיש שאין לו לקבל דברי ר' אלעזר אלא אם כן אומר בפירוש שהם דברי ר' יוחנן ועל כן הקפיד עליו בכתובות ובמכות. וכן מיושב נמי הא שהקפיד עליו במנחות, דס"ל לריש לקיש, דכמו שהוא ר' אלעזר לפעמים אומר דברים בשם עצמו ולא משם ר' יוחנן, ה"נ הו"ל לאסוקי אדעתיה שגם ריש לקיש יאמר דברים מעצמו ולא משם ר' יוחנן, וא"כ כשחוזר על דבריו הו"ל לאומרים בשם ריש לקיש דהכי הוא האמת ולא בשם ר' יוחנן, והכל אתי שפיר.

מקורותיו

ההקף של רבינו הוא מדהים. כל הספרות התורנית, ספרי חז"ל, הלכה,¹³ אגדה,¹⁴ קבלה,¹⁵ פולמוס,¹⁶ פילוסופיה, ספרי דפוס נדירים,¹⁷ וגם כתבי יד שהגיעו לידו,¹⁸ מראשוני הראשונים עד אחרון האחרונים שבזמנו, הכל פרוש לפניו כשמלה. לא אגזים שגם היום בעידן המחשב כמעט ולא מצאנו ידיעה אחת שנעלמה מעיני רבינו.¹⁹

נראה שיש טעם להביא כאן מדברי רבינו, ובהקדם דברי המדרש קהלת רבה ז' כ"ג ס"ד: 'וידבר על העצים (מלכים א' ה' י"ג) וכי אפשר לאדם לדבר על העצים אלא אמר שלמה מפני מה מצורע זה מטהר בגבוה שבגבוהים כו'. וכתב רבינו בד"ה וכי אפשר וז"ל: 'דמדכתיב, על העצים, ולא כתיב, בעצים, או, מהעצים, משמע שעל כל מה שיש בענין דבר לגמרי, ולכן אי אפשר שיפורש בטבעיהם וסגולותיהם. כי מאחר שרבו כמו רבו מיניהם וחלופיהם וחלופיהם, במראיהם ושעוריהם ותכונותיהם וחלקיהם, שבכל אחד כמה חלקים, מהם העץ, ומהם הפרי, ומהם הענף, ומהם הפרח, ומהם השורש, וכאלה רבים, מי זה אשר יוכל להקיף על טבעי כל הדברים בכמה אלף מהשנים. ואינו דומה למ"ש, ותרב חכמת שלמה (מלכים א' ח' י'), כדלעיל (ס"א ד"ה מה היתה), שזה איפשר בדברים כוללים בחכמת החוקרים בהם, אבל מאמר, על העצים, שיוורה על הכל בהחלט, הוא דבר נמנע, בלתי לה' לבדו. ולזה פיר' הדבור בטעמי הדינים, שאיפשר ידיעתם לאדם'. היינו שס"ל לרבינו שמן הנמנע לאדם להקיף חכמת הטבע לפרטי פרטי אפילו רק בדבר אחד, אבל בידיעת התורה בטעמי הדינים איפשר לאדם להקיף כל הטעמים שבדבר. ובאמת כזה הוא רבינו שכל התורה כולה ממש גלויה לפניו.

גם בשאר חכמות מילא את ידיו כגון חכמת התכונה²⁰ והיסטוריה.²¹ לשון לעז ידע רבינו²² ומן הסתם הכוונה לטורקית, וכפי הנראה גם יוונית²³ אבל לא לטינית.²⁴

לשונותיו

בהתאם להיקף העצום של רבינו, לשונו גם משקף את מגוון הספרים שהיה בקי בהם. חידושי לשון רבים שבספרות הפילוסופית מצאו להם מקום מנוחה בכתבי רבינו. משום כך מצאנו ביטויים ובניינים נדירים ביותר מפוזרים בין כתבי רבינו שכמעט ולא מצאנו זכרם במקום אחר.²⁵ בנוסף לכך גם רבינו בונה לעצמו בניינים שונים שאת פירושם אפשר לפענח אך בקושי.²⁶ נביא כאן רשימה קצרה מתיבות או ביטויים המיוחדים לכתבי רבינו.

פעמים במקום 'מה שאין כן' כותב רק 'מה שאין'.

כשכותב שם אלהות כותב כך: 'אלים' עם ג' נקודות למעלה בצורת סגול הפוכה בין אותיות י' ומ'. ונראה שהסגול בא לציין שתיבה זו יש לקוראה באופן אחר.

מדרך רבינו להשמיט האותיות הכפולות בין בתיבה ובין בר"ת. למשל, כותב: 'במ"ר', והכוונה, במדבר רבה, ולפעמים כותב מלא: 'במדבר רבה'.²⁷ וכבר מצאנו כיצא בזה בתנ"ך ראה ישעיה כ"ט ג': 'וחניתי כדור עליך', עיין ברד"ק

- 13 מביא לשון נדח מבעל איסור והיתר, ראה י"ב א' ס"א ביפ"ע ד"ה אלו ימי הזקנה ובהערה ג' שם.
- 14 ראה ויקרא רבה פ"ג ס"ב ביפ"ע ד"ה משל כו' ויתכן: 'אבל אומות נפשונתם מאוצרות נכרים ומסטרטא דשמאלא כמבואר ליודעים חן'. וראה מה שכתב רבינו על עצמו דברים נפלאים בראשית רבה פס"ח סימן ט"ו ד"ה דברי חלומות: 'ואני הכותב מעיד, כי רוב הדברים הבאים עלי מומה שיש בהם רושם לטוב ולמוטב אני רואה אותם תחלה בחלומי בראיה ברורה, קרוב לעינים עצמם הבאים בהקיץ, עד שכמה פעמים אני נזהר מלכת באיזה ענינים מפני קדימת חלומי, עיי"ש שהארץ עוד בזה.
- 15 ראה ג' ט"ו ס"ב ביפ"ע ד"ה ה"ג אפילו שמביא מדברי טומאש שבספר שבט יהודה.
- 16 ראה ה' י"ב ס"א ד"ה א"ר יהושע כו' וע"ד הדרש שמביא ממדרש מגלת אסתר והוא מדרש קטן הנדפס ביחד עם עוד כמה ספרים בשנת רע"ט, ראה שם הערה ג'. וראה ז' י"א ס"א ד"ה זו חכמתו ושם הערה ה'.
- 17 מביא לספר מנחת יהודה לר' יהודה ב"ר אליעזר (יפ"ע קהלת י' ה' ס"א ד"ה כך אמר), חידושי הר"ן לפסחים (ט' י' ס"ב ביפ"ע ד"ה הרוגי לוד), ומביא מפירושי ר' ידעיה הפניני פעמים רבות, וכולם מכתב יד.
- 18 לידיעה שנעלמה מעיני רבינו ראה ט' י' ס"ג ביפ"ע ד"ה ה"ג אמרתי ובהערה ב' שם.
- 19 ראה ג' ב' ס"ה ביפ"ע ד"ה פתר קרייה כו' ויתכן שכתב: 'ואחריהם ז' גלגלי ז' הכוכבים המשרתים אשר לפי חבור כל אחד מהם עם אחד מה"ב מזלות יתחדשו מקרי בני האדם כל אחד לפי הוראתו לטוב ולמוטב, כאשר ביארו היטב האצטגנינים בהוראת ז' כוכבים'. ונראה שלמד חכמה זו מספר יסוד עולם שהזכירו ביפ"ע א' ד' ס"ב ד"ה מחיצה שעשית.
- 20 ביפ"ע ג' י"ד ס"א ד"ה מתחילת ברייתו מוזכר: 'שפיכת הים על דורות אלו', ונראה שכוונתו לרעידת האדמה והצונאמי שבא בעקבותיו על תושבי קושטא בשנת רס"ט (1509).
- 21 ראה יפ"ע א' ב' ס"ב ד"ה באיספקרפסטי ויפ"ע ו' א' ס"א שתרגם כמה מונחים ללשון לעז.
- 22 ראה יפ"ע א' ו' ס"ב ד"ה ואין לך קוזמיקון, יפ"ע ח' ח' ס"א ד"ה אנקליטון ויפ"ע י' כ' ס"ג ד"ה יש קול. וראה בענין זה בכתב עת החלוק, מחברת שלש עשרה (תרמ"ט) עמוד 122 מספר א'.
- 23 ראה יפ"ע ד' ח' ס"ה בד"ה סנטרא דבבל, דפירש סנטרא מלשון סטרנלייה שבירושלמי דעבודה זרה פ"ק ס"ה, ולא חש לתרגם מלטינית כפשוטו, מושל בבל.
- 24 ראה למשל ג' י"א ס"א ד"ה שהיה בונה והערה ד' שם.
- 25 למשל תיבת 'שירוי', יפה ענף ג' ט' ס"ו ד"ה הואיל.
- 26 וכן הוא לשון ר' יצחק גרשון, בהערת המגיה שבסוף המפתחות שעל יפה תואר לבראשית רבה: 'להודיע הרבה מהמאמרים אשר ישנם בשמות רבה ובויקרא רבה ובמדבר רבה'.

שם וכן הביאו רבינו כאן ביפה ענף י"ב י"א ס"א ד"ה מה כדור זה. מיהו רבינו משמיט לא רק אותיות השימוש כשהן באות בכפל, אלא גם משמיט האות המציין לתיבה עצמה אם היא באה בכפל בר"ת. למשל כותב: 'הי"ל', שהוא קיצור, היה לו למימר, וכן: 'דה"ל' שהוא קיצור, דהוה ליה למימר.

תיבת 'במהו' נדירה ביותר, ולא מצאתיו במילונים השונים, אפילו באלה המיוחדים למונחים פילוסופים. בספר עולת שבת לר' יואל נ' שועיב (ויניציאה של"ז) השתמש הרבה במונח זה, וכנראה שהוא המקור לרבינו שהרי ספר זה היה לפניו. פירוש במהו הוא במה שהוא, היינו מעצם היותו. דבר זה מתברר מדברי רבינו ביפ"ע ט' ט' ס"ג ד"ה וכל מי וז"ל: 'כי המועיל והערב והטוב במהו טוב, שלשתן יקראו טוב בלשוננו כמו שביאר בעל דרך אמונה במ"ב ש"ו הקדמה א'. ובדרך אמונה כתוב שם: 'כי הטובות הן הם על שלשה חלקים כו' והשלישי טוב במה שהוא טוב כערבות החכמה'. **'כמש"ה'**, הוא בדרך כלל כמו שכתב הרב, היינו הרמב"ם במורה נבוכים, אבל לפעמים הוא כמו שכתב החכם, והכוונה לאריסטו. **'אס"ד'** הוא ר"ת אסיק דעתיה, וכתבנו ר"ת זה במלואו כיון שהוא אינו מורגל אצל הלומדים.

רבינו אינו מבחין בין ה' או א' שבסוף תיבה, ²⁷ למשל, איתה-איתא, ליתה-ליתא, בשלמה-בשלמא, כדכתיבנה-כדכתיבנא, דרשא-דרשה, טובה-טובא. ²⁸ וכן לא הבחין בין ס' לן', למשל, צדיקים-צדיקין.

1025-28

פרק ח יפה ענף

תיאור הפירוש

כתב ר' חיים פאלאג'י בספרו זכירה לחיים חלק ב' על קהלת רבה קי"ג טור ג' ד"ה כשתבין: 'ואת חטאי אני מזכיר דבכמה מאמרים ממדרש קהלת, וכן בבמדבר ודברים רבה, אני נבון בהבנתם. דמי יתן והיה לנו חיבורו החשוב מרבינו מה"ר שמואל יפה ז"ל דמאיר את העינים, ולא השאיר עוללות, דלא הניח פינה וזוית, דבר וחצי דבר, מבלי לבארו באר היטב יפה יפה, ומלאכתו יקרא זכה וברה ולתורתו יקרא תלמוד ערוך בידינו, וכמו רש"י ותוספות. כי שאר המפרשים, ואפילו הרב מתנות כהונה דהשיגה ידו בכל, הנה לא פירש כל צורכו בתוכן כונת המאמרים על בוריין בעיקרן ושרשן, כאשר יראה הרואה'.¹ זכה דורנו ותקות ר' חיים פאלאג'י התגשמה.

חיבור זה המונח לפנינו הוא יפה ענף מהדורה קמא ורבינו סיימו ביום ח"י אייר שנת שנ"ג, כמו שכתוב בקולופון. בדעתו של רבינו היה לכתוב מהדורה תנינא,² וזה פשר ההוראה שמצאנו שהזכיר לעצמו לעיין שוב בדבר,³ דהיינו שרצה לעיין שוב כשכותב המהדורה בתרא. וכפי הנראה זה הטעם להפניות החסרות, והוא משום שהפנה לדברים שרצה לכתוב במהדורה ב' של יפה ענף לקהלת רבה,⁴ ואולי בדעתו היה לכתוב מהדורה בתרא לכל החמשת מגילות.⁵

רבינו מרבה להביא שנוי גרסאות לאורך כל הפירוש, ופעמים יביא כמה שנוי גרסאות לתיבה אחת,⁶ אבל לעולם לא יזכיר שהגיה מספר ישן או כתב יד,⁷ ונראה שליקט הגרסאות מאת הפירושים השונים וממקורות אחרים.

תיאור כתב היד

הכתב יד שממנו אנו מדפיסים פירוש יפה ענף⁸ לא הופיע מעולם.⁹ כת"י יפה ענף מקורו במנזר St. Germain שבפריס ומספרו שם היה 44. בשנת תקמ"ט (1789) בתקופת המהפכה הצרפתית נשלח הממשלה החילונית את כל נכסי

27 תופעה זו מצאנוה כבר בספרי המקרא, עיין מסורה רבתא כלל 9 ו-10 נדפס בספר מסורת סוג לתורה בני ברק-אשדוד תש"נ, ופירושם ראה שם עמוד 1010.

28 ובכל זאת פעם אחת בכת"י מצאנוהו מתקן מחובא לחובה.

1 העירני על דבריו ידידי הבחור חזקיהו סופר נ"י.

2 ראה ביפ"ע ב' ב' ס"ז ד"ה לא וורד: 'ושם פירשתי מאי ק"ל כו', ואעתיקהו כאן במהדורה תנינא ב"ה'.

3 ראה יפ"ע י' א' ס"ב ד"ה ומכבוד: 'אמנם קריאת הנבואה כבוד איפשר מפני שהשכינה השורה על הנביא נקרא כבוד כו', ועיין עוד בדבר'.

4 ראה ביפ"ע ב' י"ב ס"א ד"ה ושכחה בשעתו הערה ב', וביפ"ע ז' כ"ח ס"א ד"ה ולא מצא קנקן זפות הערה א', ועיין לעיל פ"ו הערה 69.

5 ראה ג' י"א ס"ד ד"ה שש מצות ומה שכתבנו שם הערה ב' שהדברים לא נמצאים ביפה ענף על שיר השירים רבה.

6 ראה למשל ה' י"ב ס"א ד"ה כגון דגלוס.

7 לעומת זאת ראה יפה תאר בראשית רבה פל"א ס"ה ד"ה ה"ג שרבינו כותב מפורש שהגיה המדרש מכתב יד.

8 ידוע על עוד כתב יד של פירוש יפה ענף על קהלת, קט"ז דפים בכת"י איטלקי. כת"י זה תואר באוצר כלי חמדה, רשימת כתבי

הכנסיה, ואז העבירו כת"י זה לספריה הלאומית של צרפת, ומספרו שם הוא Heb. 151¹⁰. תודתנו מסורה להנהלת הספריה על הרשות להדפיס חיבור זה. הכת"י נכתב על נייר, אין לו דף שער¹¹ ואין סימני בעלות או חתימות המעידים מי היו הבעלים הקודמים לפני שהכרך הגיע למנזר. הדפים מוספרו כסדר עד דף 137 אלא שבין דפים 78 ו-79 נמצא דף אחד ללא מספר כך שבכת"י יש סך הכל 138 דף.¹² אחרי שהכת"י מוספר הוא נכרך שוב שלא על הסדר ואחרי דף 101 באים דפים 112-113, ואז ממשיך על הסדר 102-111 ולאחרי דף 114 עד הסוף. כשנכרך פעם שניה הוא נכרך בחזקה וקצת מהגליון הפנימי מוסתר בתוך הכריכה.

¹⁰אוצר החכמה

כתב היד נכתב בכתב ספרדי חצי קולמוס על ידי רבינו בעצמו. את זה ידענו הן מהשוואת הכתב לכתב ידו של רבינו היוצא ממקום אחר,¹³ והן לפי סגנון התיקונים והמחיקות המפוזרים בכתב יד שהם מתאימים למחבר ולא לסופר.¹⁴ חלקים קטנים מן החיבור נכתבו על ידי סופרים אחרים.¹⁵ מכיון שמדובר באוטוגרף הרי שהכתב יד עולה בדייקנותו על שאר ספרי רבינו שנדפסו. אלא שיש לדון בתופעה אחת מתמיהה והיא פשר הרווחים שבכת"י שנשארו מפני שכנראה הדברים לא היו ברורים במקור ועל כן לא ידע הסופר להעתיקם.¹⁶ והנה אם סופר הכת"י היה רבינו בעצמו אין מסתבר שלא ידע איך לקרוא או להשלים דברי עצמו, ולכאורה תופעה זו הוכחה שהכתב יד אינו אוטוגרף. אבל נראה שאין בזה להפריך את הראיה הקודמת וצריך לומר שרבינו כתב את הדברים בחפזה מכיון שהעתקה זו היתה רק מהדורה קמא, וכל היכא שלא היה יכול להעתיק בקלות לא נתעכב אלא השאיר רווח, ובמהדורה בתרא תכנן לכתוב את הדברים בדיוק. על פי זה יש להסביר תופעה נוספת, שכמה פעמים מצאנו ששם נקודה מעל האות לסימן שתיבה זו צריכה תיקון¹⁷ ולא תיקון,¹⁸ אין זה אלא משום שסמך שיתקן את הדברים במהדורה בתרא. וכן השאיר רבינו רווחים בכדי למלאות אח"כ מראה מקום שלא זכר מקומו.¹⁹ וזה גם פשר רבע העמוד שהשאיר ריק בכתב יד,²⁰ כי חשב להעתיק לשם מפירושו ולבסוף הפנה למקומות אחרים. העולה מכל הנ"ל שכתב יד זה הוא כתב יד רבינו מהדורה קמא של פירוש יפה ענף על קהלת רבה. אחרי שסיים לכתוב חיבורו חזר רבינו להגיהו, ותיקן בגליון או בין השיטין.

- יד יקרי המציאות כו' עומדים למכירה אצל ר' אליעזר ליפא שוואגר, הוסיאטין תרס"ו (קטלוג 11), עמוד 31 מספר 164, ולא ידוע מה עלה בגורלו. גם ר' חיים אבואלעפייא בהקדמתו ליפה קול מעיד שבידי חתנו היה הפירוש על קהלת רבה. גם ר' שמעון ב"ר יעקב שהוציא לאור פירוש יפה ענף על ג' מגילות מביע רצונו להדפיס הפירוש על קהלת רבה, וכנראה שגם ברשותו היה כתב יד מחיבור זה.
- 9 חוץ משלשה קטעים שנדפסו על ידינו בישורון א' תשרי תשנ"ז, בישורון ו' אלול תשנ"ט ובישורון ט', אלול תשס"א. עוד קטע (ד' א' ס"א וס"ב) נדפס בקובץ גינת ורדים שנה ג' קובץ ג' [ט'], ניסן תש"ע.
- 10 מספרו במלכ"י 4138.
- 11 כנראה שכתב יד זה הופרד מחיבור יפה ענף בשלימותו, ועל כן לעולם לא היה שער לחלק זה.
- 12 כל מספרי העמודים שבכאן הם כפי המספור האמיתי, דהיינו דף 79 במספור הכתב יד נקרא לו דף 80, וכן דף 80 בכת"י נקרא לו 81 וכן הלאה.
- 13 ראה ההערה שבגליון הטור שצילמו נמצא בעמוד 52, והשווה לצילום כתב היד של יפה ענף בעמוד ממוזל.
- 14 בדף 45א' בכת"י שהוא יפ"ע ד' א' ס"ב ד"ה דכתיב והנה דמעת העשוקים הוא תוספת בגליון, אבל הד"ה המקורי היה: 'עלי לנחמן'. וזה משום שרבינו העתיק דיבור זה מויקרא רבה פל"ב ס"ז, ואחרי כן שם לב שבקהלת רבה אין תיבות אלו, על כן הוסיף בגליון דיבור המתחיל חדש להקדים לד"ה המקורי. מכיון שהכל נעשה בכתב אחיד, הרי שברור שמדובר בכתב ידו של רבינו. צילמו של העמוד ההוא בכתב יד נמצא בעמוד הסמוך, והקורא יכול להתרשם מהדברים בעצמו. וכן בדף 29א' בכת"י נמצא טקסט שנמחק ונכתב שוב באופן אחר, וזה יכול לעשות רק מחבר הפירוש ולא אדם אחר.
- 15 י"ב שורות אחרונות מדף 220' וכן דף 224' שורה ט' והלאה עד סוף העמוד נכתב בכתובה ספרדית רגילה. הקטע שבאמצע דף 116א' גם נכתב ביד שונה.
- 16 ראה ג' י"א ס"ג ב"פ"ע ד"ה מכניסין (בכת"י) שכתוב שם: 'כדי הדורות', והרווח הוא מפני שהסופר לא ידע איך להשלים המשפט, ואנו השלמנו התיבה החסרה 'לסבול' מיפ"ת פ"ד ס"ו ד"ה מכניסים. לעוד דוגמאות ראה ג' ט"ז ס"ב ב"פ"ע סוף ד"ה שנאמר ויהיו והערה ב' שם, ד' ו' ס"א ד"ה טוב כו' ופירוש והערה א', ח' י' ס"א ד"ה והלא כבר והערה ב', ט' ח' ס"ב ד"ה למלך והערה ד'. פעמים ששם נקודה למעלה ולמטה מהאות הראויה להמחק, וכהא דאמרין בספרי במדבר פ"ד: 'ויהי בסוע הארון (במדבר י' ל"ה) נקוד עליו מלמעלה ומלמטה מפני שלא היה זה מקומו', ופעמים מסתפק בנקודה אחת מעל האות שצריכה להמחק, וכהא דאמרין במדבר רבה פ"ג סימן י"ג: 'הנסתרות לה' אלהינו והנגלות לנו ולבנינו עד עולם (דברים כ"ט כ"ח), למה נקוד על לנו ולבנינו ועל ע"ן שבעד כו'. אלא כך אמר עזרא, אם יבא אליהו ויאמר למה כתבת אותן, אומר לו כבר נקדתי עליהם, ואם יאמר לי יפה כתבת, כבר אמחוק נקודותיהן מעליהן'.
- 18 ראה ט' ח' ס"ב ב"פ"ע ד"ה שלא קיימו כו' ויש והערה ה'. וראה גם י"ב א' ס"א ד"ה זה לזו והערה ו' שם.
- 19 ראה למשל ז' י"ט ס"א ד"ה שנאמר חכם, והערה ג' שם.
- 20 דף 385', שהוא הפירוש על ז' י"ב ס"א וס"ב. ועיי"ש ס"א ב"פ"ע ד"ה ר' אבא, וס"ב ד"ה ד' בוליוטין שמפנה לפירושו בשאר מקומות. לא אדע על פי מה החליט מתי לפרש ומתי להפנות למקום אחר. בכלל מתקבל הרושם שבחיבור זה מרבה רבינו להפנות לפירושו שבשאר ספריו, ואינו מעתיק הדברים. ואולי כל זה הוא חלק ממה שנחפו לסיים הספר במהדורה קמא.

כח/אונם
דשוק
לם
אפוקה
מיה
מלאו

[illegible]

וְהָיָה כִּי יִשְׁמַע ה' אֶת הַקּוֹל
 וְהָיָה כִּי יִשְׁמַע ה' אֶת הַקּוֹל
 וְהָיָה כִּי יִשְׁמַע ה' אֶת הַקּוֹל
 וְהָיָה כִּי יִשְׁמַע ה' אֶת הַקּוֹל

כתב יד יפה ענף על קהלת רבה.

מקראה: 1. כותרת הפרשה. 2. ציון הסימן. 3. תחילת לשון המדרש. 4. הד"ה המקור. 5. הד"ה המתוקן. ראה הערה 14

ההדפסה ברזולוציית מסך - להדפסה איכותית הדפס ישירות מן התוכנה—

מדרש קהלת עם יפה ענף <מהדורה חדשה> יפה, שמואל בן יצחק עמוד מס': 60 הודפס ע"י אוצר החכמה